

UDK: 34-05 Politeo, I.  
94(497.5)"1941/1945"  
Izvorni znanstveni članak  
Prilježeno: 15. 6. 2013.  
Prihvaćeno: 23. 9. 2013.

## Ivo Politeo: povijesna stvarnost Nezavisne Države Hrvatske iz odvjetničke pozicije

NADA KISIĆ KOLANOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se prikazuju glavni problemski sklopovi pravno-političkoga mišljenja Ive Politea i njegov odvjetnički rad u uvjetima maksimalne pravne nesigurnosti hrvatskoga društva prožetog političkim, etničkim i svjetonazorskim konfliktima 1941.–1945. godine. Analiziraju se Politeovi tekstovi u pravnome časopisu *Mjesečnik* u kojima je ponudio odgovor na strukturne probleme NDH. Politeo se pritom oslanja na koncept da je slobodu građana moguće pomiriti s vlašću samo u obliku pravednih institucija i općih zakona te tako ostaje u trajnom doticaju s klasičnim konstitucionalizmom. U fokusu je i Politeov odvjetnički rad na prijekim sudovima NDH, koji ga potiče na javno razmišljanje o eroziji javnoga poretka i drastičnom disbalansu između javne sigurnosti i ljudskih prava u kratkotrajnoj totalitarnoj etapi "hrvatske države".

Ključne riječi: Ivo Politeo, Nezavisna Država Hrvatska, odvjetništvo, konstitucionalizam, kaznena politika, prijeki sudovi, nacionalsocijalizam/fašizam.

### 1. Uvodne napomene

Premda se s površine ne vidi, pripadnici odvjetničke profesije, kao visoko kompetentni pojedinci, aktivno su oblikovali kulturnu povijest Hrvatske.<sup>1</sup> Spoznaja o višestrukoj upletenosti odvjetnika u kontekst društva u kojem

<sup>1</sup> Sustavno povijesno istraživanje odvjetništva i odvjetnika kao obrazovane elite na kulturni diskurs hrvatskoga društva gotovo da i ne postoje izuzmemo li nekoliko radova: Sara A. KENT, "Hrvatski odvjetnici i politika profesije: Dilema profesionalizacije 1884-1894.", *Historijski zbornik*, XLIII/1990., br. 1, 249.-269; Neda ENGELSFELD, "Odvjetništvo u Kraljevini SHS, Odnosno Kraljevini Jugoslaviji između dva rata", *Odvjetnik*, 1-2, Zagreb, 1999., 55.-61.; Trpimir MACAN, "Prilog pregledu povijesti hrvatskog odvjetništva. Advokatska komora u Zagrebu", *Odvjetnik*, br. 5-6, 1.-7.; br. 9-10, 1.-6.; br. 11-12, 1.-7., Zagreb, 1982., i *Odvjetnik*, br. 1-2, 3.-10.; br. 3-4, 1.-6.; br. 5-6, 18.-17., Zagreb, 1982; Filip HAMERŠAK, "O hrvatskom odvjetništvu 1930-tih", *Kolo* MH, 3, Zagreb, 2006., 235.-267.

djeluju posredovana je činjenicom da se odvejtnci znalacki ophode s državnom upravom i da odvjetništvo u cjelini promiče javni interes.<sup>2</sup> Odvjetnik Ivo Politeo (Split, 1887. – Zagreb, 1956.) po svome je pravnom, znanstvenom, publicističkom, pa i političkom djelovanju paradigmatički predstavnik naše kulturne tradicije općenito.<sup>3</sup> Svoj profesionalni put započeo je 1920. pod jakim utjecajem europskoga konstitucionalizma, njegova životna i radna biografija nadalje je vezana uz veliko problemsko područje vladavine prava i pravne države.<sup>4</sup> Politeova pravno-politička arhitektonika, posebice njegovo tumačenje demokracije, parlamentarizma, općega dobra, prostora privatnosti i slobode

<sup>2</sup> Hrvatsko odvjetništvo tradicijski je uređeno prema javnopravnome modelu. U institucionalnome smislu odvjetnička organizacija ima status javne udruge, odvjetnik je nezavisan prema stranci, registriran je kod državnoga tijela, angažiran je na ostvarenju pravične i zakonite pravne zaštite, podložan je profesionalnoj etici i disciplinskim sankcijama. Nasuprot javnom je privatnopravni model odvjetništva, koji odvjetnika shvaća kao slobodnoga poduzetnika, a odvjetničkim udruagama daje status privatnopravnih udruga (SAD). Usp. Alan UZELAC, "Obvezatno odvjetničko zastupanje? Prilog diskusiji o reformi hrvatskog parničnog prava. Teorijski i komparativni aspekti", *Pravo u gospodarstvu*, 2 (37), 1998., 199.-185.

<sup>3</sup> Neki su danas skloni svrstati Politea među najrespektabilnije europske odvjetnike, vidi Andrej RAZDRIH, "Plaketa dr. Iva Politea – najviše priznanje Odvjetničke zbornice Hrvatske za zasluge pri razvoju odvjetništva", *Revija Odvjetničke zbornice Slovenije*, god. XII., br. 4 (50), decembar 2010., 25. Autor smatra da je Politeo "velikan hrvaškoga in jugoslavenskoga prava, kot odvetnik pa je velikan tudi v evropskom in svetovnem merilu". Premda je Politeova životna i radna biografija poznata, nije suviše navesti važnije momente iz njegova života. Rođen je u Splitu 26. siječnja 1887. u obitelji Dinka Politea, publicista, političara umjerene građanske opozicije. Studirao je pravo (1906.–1909.) u Zagrebu i Pragu te doktorirao 1911. godine. Godine 1920. započeo je karijeru odvjetnika. Politeo je aktivan u gotovo svim strukovnim institucijama – tajnik je Pravničkoga društva u Zagrebu 1921., suutemeljitelj Kongresa pravnika Kraljevine Jugoslavije, a od 1924. stalan je član upravnoga odbora, predsjednik je Društva odvjetnika u Zagrebu i urednik stručnoga časopisa *Odvjetnik* od 1927. do 1941., predsjednik Odvjetničke komore u Zagrebu od 1929. do 1941., predsjednik Saveza advokatskih komora Jugoslavije 1931. i 1938. godine. Manje je poznato da je bio potpredsjednik Društva hrvatskih književnika (1926.–1929.) i urednik književnoga mjesečnika *Savremenik* (1928.). Od 1931. aktivan je u Međunarodnoj uniji advokata (MUA), a 1951. i 1953. jedan je od osmorice njezinih potpredsjednika. Na XVI. kongresu MUA-e u lipnju 1956. Politeo je *ad personam* imenovan za doživotnog počasnog predsjednika. Umro je u Zagrebu 14. listopada 1956. godine.

<sup>4</sup> Pritom treba imati u vidu da načelo pravne države i vladavine prava uobličeno u XVIII. i XIX. stoljeću ima svoje normativno podrijetlo u slobodi čovjeka. Neki vide značenjsku razliku između anglosaksonskoga *rule of law* i općeeuropskoga načela pravne države, osobito s obzirom na razvoj ustavnoga sudstva. Prema kontinentalnoj europskoj tradiciji, načelo pravne države označava da je djelovanje države ograničeno u odnosu na prostor slobode građana te da je vezano uz "zahtjev forme općeg zakona, dakle zakona koji vrijedi za sve članove pravne zajednice na jednak način, bez izuzetka i povlastica". Usp. Klaus DICKE, "Pravna državnost i socijalna državnost – relativiziranje ili jačanje demokratskog načela u ustavnoj državi", *Politička misao*, 35/1998., br. 3, 84. Kako napominje Norberto BOBIO, *Liberalizam i demokracija*, Zagreb, 1992., 19.-20., glavna spona pravne države i demokracije su opće norme (ustavni zakoni) kojima se reguliraju javne ovlasti, podređenost izvršne vlasti zakonodavnoj vlasti, središnji položaj parlamenta, sudstvo neovisno o političkoj moći i opći zakoni koji ograničavaju državu u odnosu na pojedinca i njegova prava.

savjesti, dio su širega spektra liberalne tradicije. Zbog svoje permanentne javne polemike s državom što treba a što ne treba raditi da ne prijeđe granicu prema građanima, Politeo je neka vrsta kamena međaša razvoja hrvatskoga civilnog društva u otprilike zadnjih 100 godina.<sup>5</sup>

Namjera ovoga rada mnogo je skromnija i bavi se Politeovim iskustvom na povijesnoj pozadini NDH i Drugoga svjetskoga rata. Nema sumnje da je odgovore na opstanak “hrvatske države” od 1941. do 1945. Politeo tražio u okvirima konstitucionalizma.<sup>6</sup> Da bismo to što bolje prezentirali, temi se pristupa iz dvije metodološke perspektive – tekstualne i konkretne. Tekstualna perspektiva vodi računa o Politeovim esejima, člancima i uredničkim komentarima u stručnome pravnom časopisu *Mjesečnik* 1941.–1945. godine. Politeov konstitucionalizam u NDH međutim ne doseže punu diskurzivnu konzistenciju, njegova skrivenost u tekstovima rezultat je ustaške cenzure, ali i autokorekcije kako se ne bi izložio uhićenju. Primjerenije razumijevanje toga sklopa omogućava nam Politeovo praktično djelovanje u sferi prijekih sudova. Bez kritike ustaškoga pravosuđa, koje je na brzinu moglo lišiti života bilo koga i bilo gdje, Politeov bi teorijski konstitucionalizam ostao blijed i apstraktan.

<sup>5</sup> Premda još nemamo dobrih sustavnih istraživanja Politea, povjesničari su odavna skrenuli pozornost na istraživačke mogućnosti koje krije njegov arhiv, vidi Josipa PAVER, “Rukopisna ostavština Ive Politea”, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 1/1969., br. 1-2, 253.-269. Od ranijih historiografskih studija o Politeu vidi Ljubo BOBAN, “Zagrebački memorandum (1934.)”, u: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2., Zagreb, 1989., 88.-129.; ISTI, “Nacrt ustava grupe zagrebačkih intelektualaca (1937)”, *Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest*, 7-8, 1969/70., 91.-146.; Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, “Dr. Ivo Politeo u borbi za promjenu socijalnog položaja namještenika i radnika. U povodu 100-godišnjice rođenja”, ČSP, 19/1987., br. 3, 69.-93. U novijim radovima Politeo se tumači kao jedan od očeva hrvatskoga liberalizma, vidi Ivo ŠKRABALO, “Ivo Politeo (1887-1956)”, u: *Liberalna misao u Hrvatskoj. Prilozi povijesti liberalizma od kraja 18. do sredine 20. stoljeća*, ur. A. Feldman, V. Stipetić, F. Zenko, Zagreb, 2000., 257.-292.; *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj*, ur. Tihomir Cipek, Josip Vrandečić, Zagreb, 2004., 325.-331. Politeo je važan i za disidentske strukture jugoslavenskoga društva, vidi Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, “Ivo Politeo i politička kultura mišljenja”, u: *Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, ur. N. Kisić Kolanović, Zdenko Radelić, Katarina Spehnyak, Zagreb, 2010., 75.-104.

<sup>6</sup> Pojmovna definicija samog konstitucionalizma počiva na načelu institucionalnoga ograničenja političke vlasti. Polazišna osnova konstitucionalizma su ljudska prava, dioba vlasti u državi te restrikcije koje proizlaze iz obveza koje državi nameće međunarodni pravni poredak, vidi *Pravni leksikon*, Zagreb, 2007., 610.-612. Moderna teorija i praksa konstitucionalizma evoluirala prema edukaciji građana za odgovorno članstvo “u svakoj instituciji, radilo se o državi, korporaciji, sindikatu, stranci itd.”. Usp. Arsen BAČIĆ, “Konstitucionalizam u transformaciji”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 1-2 (53-54)/1999., 5.-22.; ISTI, *Prilozi za rječnik ustavnopravne misli*, Split, 1996., 9.

## 2. Politeo u polju silnica krize ustavne države 1930-ih

Prije opisa Politeva djelovanja u NDH gotovo je neizbježno vratiti se razdoblju 1930-ih, kada se društveni događaji raspleću prema varijanti totalitarnih diktatura.<sup>7</sup> Za našu glavnu temu važno je prisjetiti se Politeova suočavanja s fašizmom/nacionalsocijalizmom u trenutku njegove provale u Europi. Također bi trebalo naznačiti da je Politeo primjereno i uzorno radio na pravnoj zaštiti hrvatskih nacionalista kada su postali političke žrtve jugoslavenskoga monarhijskog režima.

### 2.1. Politeo o usponu fašizma/nacionalsocijalizma

Politeo je za sebe kazao da s fašizmom/nacionalsocijalizmom nikad “nije bio zaražen”.<sup>8</sup> Osvrnemo li se na njegovu analizu nacionalsocijalizma u međuratnome razdoblju, za to doista ima snažne argumente.

Politeo smatra da su fašizam/nacionalsocijalizam “kontrast demokratske države” te ih u filozofskome smislu označava kao iskušenje “neslobode”. Ekvivalent toga mišljenja svakako je njegov kratak, ali važan tekst pod naslovom “Mjesto političkog pregleda. Dva predsjednika” iz 1933. godine. Politeo vrednuje vlast kroz odnos poretka i slobode, a njegova formula kaže da je sloboda pojedinca ono od čega treba poći u vrednovanju svakoga sustava vladavine. A kada je riječ o nacionalsocijalizmu/fašizmu, Politeo ne dvoji da negiraju pojedinca kao autohton izvor prava, pa kaže: “Fašizam – naprotiv, bio originalan kao Mussolinijev ili kopiran kao Hitlerov (a spominjemo ga zato što je on postao tipičan za kontrast demokratske države) – traži vlast radi vlasti i čini dobro državljanima samo utoliko ukoliko ga priznaju i drže na vlasti; on upotrebljava vlast protiv onih kojima bi ona imala zapravo služiti; on priznaje i pozna samo jednu volju; svoju, odnosno onih koji ga podupiru, dok ga se volja svih ostalih, pa makar ovi bili u većini, ne tiče; on ne vidi u vladi sredstvo organizacije

<sup>7</sup> Prema Neumannovoj interpretaciji (Franz NEUMANN, *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, 1974., 206.-212.), totalitarnu diktaturu obilježava nekoliko bitnih faktora: prijelaz od države koja se temelji na zakonima u policijsku državu; koncentracija vlasti i odustajanje od liberalne raspodjele vlasti, višepartijskoga sustava, dvodomnoga sustava itd.; monopolistička partija i prijelaz od pluralističke u totalitarnu kontrolu nad društvom. Kontrola društva u totalitarnim diktaturama postiže se sljedećim metodama: princip vođe, sinkroniziranje svih društvenih organizacija i radi kontrole nad njima i zato da ih država bolje koristi, atomiziranjem i izoliranjem pojedinaca, pretvaranje kulture u propagandu i teror, tj. “upotreba proračunljivog nasilja kao stalne prijetnje individui”.

<sup>8</sup> O tome je 1946. kazao: “Nama demokratskim i slobodoumnim hrvatskim odvjjetnicima, nije bilo ni potrebno da tek zadajemo smrt fašističkim načelima, jer ona za nas nikad nijesu bila ni živa, jer mi nikad nijesmo bili njima zaraženi.” Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA-416): Odvjjetnička pisarnica Ivo Politeo (dalje: OPIP), Završna riječ branitelja dr. I. Politea u procesu Alojziju Stepincu, Zagreb, 8. listopada 1946.

države kao društva već sredstvo potlačivanja, oduzimanje čovjeku onoga što ga čini čovjekom. Fašizam ne obrazuje građane, – on stvara razdiobu na gospodare i slugu, pri čemu za gospodarenje nije kriterij sposobnosti davanja korisnih zapovijesti, dakle pravog vladanja, nego sposobnost prilagodjavanja i lice-mjernog slušanja, što je zapravo kriterij za roba.” Politeo ide i korak dalje te zaključuje da nacionalsocijalizam/fašizam okivaju lancima slobodu ljudskoga uma: “Dok god čovjeka karakteriše funkcija mišljenja, dotle mu ne može biti idealom državna organizacija koja mu ne dozvoljava, izražavati misli; ako misli pokreću ljude i uslove napretka – onda ne može za ljude biti dobrim ona državna organizacija koja zaustavlja razvoj misli.” On također sugerira da loše proveden parlamentarizam ne može biti argumentom protiv parlamenta kao institucije demokratskoga upravljanja: “Najbolji demokrati vazda su priznavali mane parlamentarizma, ali ga se zato nijesu odricali, nego su ih nastojali odstraniti reformirajući ga.” Politeo tvrdi da je demagogija osnovna crta nacionalsocijalizma, tako Hitler samo “govori i govori, neispunjujući ipak ni jedan dio pozitivnog u svom programu – osim što je time došao na vlast. I na vlasti, opet samo govori, daje vješati zastave, priredjuje parade, hapsi i uništava, a da pri tome nijedan od nezaposlenih nije došao do uposlenja i nijedan od miliona gladnih nije dobio svoj obrok”. Reći, kao što je Politeo kazao 1933., da Hitler nije izbavitelj te da je fašizam/nacionalsocijalizam zaveo europske umove jer im se “kao nešto novo prividja spasom” samo je drugi način da se jasno upozori da se treba oduprijeti iskušenju neslobode koju te ideologije nose. Politeo drži da se politički razvoj u Njemačkoj negativno reflektira na europski konstitucionalizam, koji počiva na normativnom ograničenju političke moći države. On kontrapunktira feldmaršala Paula von Hindenburga, predsjednika Njemačke (reizabran u travnju 1932.) i Tomáša G. Masaryka, predsjednika Čehoslovačke (četvrti put izabran 1934.), kao prototipove europskih državnika. Politeo je izravno polemičan prema Hindenburgu jer je otvorio prostor Hitleru (imenovan kancelarom 31. siječnja 1933.) i akciji nacista. Erozija weimarske demokracije za Politea je izravna “posljedica Hindenburgove djelatnosti”. Sušta mu je suprotnost Masaryk, prema Politeu lik analogan “mudracu” i “filozofu” koji zna usmjeriti mase u pravcu ustavne demokracije.<sup>9</sup> Nema nikakve dvojbe da je Politeo podržavao karizmatski mit o Masaryku, zbog čega je previdio činjenicu da je Masaryk u to doba šutio o nacističkoj diktaturi u Njemačkoj jer je u Čehoslovačkoj živjela velika njemačka etnička zajednica, tzv. sudetski Nijemci.<sup>10</sup> No bez obzira na to Politeo je usporedbom Masaryka i Hindenburga želio naglasiti opasnost koju nosi koncentracija vlasti u rukama jedne skupine i jednog čovjeka.

Okrenimo se sada Politeu u jugoslavenskome kontekstu 1930-ih kako bismo pokazali da su iz njegova koncepta civilnoga društva dobrobit izvukli i

<sup>9</sup> Ivo POLITEO, “Mjesto političkog pregleda. Dva predsjednika”, *Nova Evropa*, XXVI/1933., br. 2, 131.-133.

<sup>10</sup> Usp. Tihomir CIPEK, “Tomáš Garrigue Masaryk i kriza Europe”, *Politička misao*, 40/2003., br. 3, 145.-153.

inkriminirani pripadnici hrvatske desnice koji će doći na vlast u NDH 1941. godine.

## 2.2. Politeov odvjjetnički angažman u političkim procesima protiv hrvatskih nacionalista u Kraljevini Jugoslaviji

Na tu dionicu Politeova rada treba ponajprije gledati kao na njegovu osobnu juridičku borbu protiv ograničene ustavne kulture<sup>11</sup> jugoslavenskoga tipa. Na tragu klasičnoga pojma civilnoga društva, Politeo je tvrdio da je država dužna ustavno zajamčiti slobodu okupljanja i iznošenja mišljenja i slobodu osnivanja političkih udruga. U njegovu je opusu posebno mjesto imala razrada političkoga delikta, potaknuta braniteljskim iskustvom komunista Alije Alijagića, koji je 21. srpnja 1921. izvršio atentat na Milorada Draškovića, jugoslavenskoga ministra unutrašnjih poslova. Politeo se protivi smrtnoj kazni za političke delikte jer “osjećaj pravednosti i moderno socijalno shvaćanje ne dopuštaju, da takvi ljudi osjete kaznu u onoj ošttrini i opsegu, kako je to dano da osjete prostim zločinima – zločincima bez političke svrhe i motiva”.<sup>12</sup>

Zakon o zaštiti javne bezbjednosti od 6. siječnja 1929. zabranio je djelovanje udruga i političkih stranaka koje idu za promjenom poretka ili nose “plemensko” i “vjersko” obilježje te dodatno ojačao političko pravosuđe. Šetosiječanjska diktatura kralja Aleksandra Karađorđevića ugrozila je temelje civilnoga društva. I nakon proglašenja oktroiranoga ustava u rujnu 1931. ostali su na snazi zakoni iz apsolutističkoga vremena, što je osobito pogodilo hrvatske političke stranke kao aktere civilnoga društva.<sup>13</sup> Državni sud za zaštitu države osnovan pri Kasacionom sudu u Beogradu 8. siječnja 1929. omogućio je političkoj vlasti da lako zakoračuje u osobna prava, osobito pravo pojedinca na pravičan sudski postupak.<sup>14</sup> Političke stranke u Kraljevini Jugoslaviji za Politea su ponajprije akteri civilnoga društva koji javno artikuliraju kritiku vlade i

<sup>11</sup> Tezu o ustavu kao kulturi razvija ugledni njemački teoretičar Peter Häberle, koji smatra da “Ustav nije samo pravnički tekst ili normativno djelo pravila, nego također i izraz stanja kulturnog razvoja, sredstvo kulturnog samoprikazivanja nekog naroda, zrcalo njegove kulturne baštine i temelj novih nada”. Peter HÄBERLE, *Ustavna država*, Zagreb, 2002., 219.-235.

<sup>12</sup> I. POLITEO, *Politički delikt*, Zagreb, 1921., 22. Politeovo tumačenje valja smjestiti u kontekst kritike jugoslavenskoga Zakona o zaštiti države (donesenog 2. kolovoza 1921.), koji je političke stranke komunističkoga predznaka praktički stavio izvan zakona.

<sup>13</sup> Za novije istraživanje kaznene inkriminacije hrvatskih političara vidi Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb, 2002.; Stipica GRGIĆ, “Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 41/2009., 347.-365.

<sup>14</sup> Standardno pravo na “dobru obranu” počiva na nekoliko načela: pravo na ispitivanje slučaja u razumnom roku, pravo na suđenje pred neovisnim i nepristranim sudom, pravo jednakosti oružja, tj. poduzimanja svih procesnih radnji kojima se može služiti protivnik. Usp. Šime PAVLOVIĆ, “Poznavanje i primjenjivost ustavnih i konvencijskih načela o pravičnom postupku



kralja. Stoga on kriminalizaciju hrvatskih nacionalista koristi kao priliku za otvaranje kontroverznog pitanja slobode javnoga izražavanja i sudstva kao političkoga faktora. To možemo ilustrirati s nekoliko primjera u kojima su hrvatski nacionalisti bili žrtve političkoga pravosuđa. Godine 1929. Politeo brani Milovana Žanića, odvjetnika, člana Hrvatske zajednice i zastupnika u beogradskoj Narodnoj skupštini, koji će postati jedan od ključnih ljudi u Zakonodavnom povjerenstvu vlade NDH (1941.–1942.). Žanić je bio optužen jer je na osnivačkoj skupštini Advokatske komore u Zagrebu 9. lipnja 1929. iznio prijedlog pozdravne depeše kralju Aleksandru Karađorđeviću u kojoj je zatraženo “da se narodu vrate građanska prava”. On je inzistirao na dodatku jer bi se bez njega u javnosti moglo zaključiti da hrvatski odvjetnici “odobravaju današnje političko stanje”, tj. kraljevu diktaturu. Politeo je njegov slučaj odvjetnički objasnio kao suspenziju temeljne slobode javnoga govora.<sup>15</sup> U srpnju 1929. Žanić je ipak bio osuđen na šestomjesečnu kaznu zatvora za verbalni delikt protiv kralja.

Kao odvjetnik Mile Budaka, budućega ministra NDH, Politeo 1932. pokušava dokazati da je sprega režima i policije tolika da jugoslavenska država više ne može jamčiti nikakvu sigurnost građanima. Snažna Politeova reakcija zbila se nakon neuspješnog atentata na Milu Budaka od strane policijskih konfidentata (7. lipnja 1932.). U Odvjetničkoj komori na Politeovu je inicijativu 26. lipnja 1932. pokrenut javni prosvjed koji je ujedinio protestni glas civilne zagrebačke scene.<sup>16</sup> U pismenome apelu koji će potpisati dvjestotinjak hrvatskih intelektualaca žigosana je demoralizacija i dezorijentacija jugoslavenskoga društva kao i niska razina javne sigurnosti “koja ugrožava i ispravnom i mirnom čovjeku ne samo čast, sigurnost, slobodu, nego čak i goli život”.<sup>17</sup> Politeo je bio Budakov odvjetnik i nakon uhićenja 29. listopada 1929. u vezi s procesom mladim pripadnicima Hrvatske stranke prava, zbog atentata na T. Schlegela, predsjednika “Jugoslavenske štampe d.d.” u Zagrebu (22. ožujka 1929.).<sup>18</sup>

kao *condicio sine qua non* dobre obrane”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16/2009., br. 2, 543.-571.

<sup>15</sup> Za pravnu artikulaciju Žanićeve krivnje/nevinosti Politeo smatra se on u “diskusiji i u samom prijedlogu depeša, koja se imala uputiti Njegovom Veličanstvu Kralju slobodno izjašnjavao kao član komore na što je imao pravo po čl. 43. Zakona o advokatima”. HDA-416: OPIP, Optužnica protiv M. Žanića podignuta od državnog tužitelja Državnog suda za zaštitu države u Beogradu (D.T. 1242/29), 17. juna 1929.

<sup>16</sup> Politeo je poslije potvrdio da je osobno inicirao prosvjed Komore te da je Budaka zastupao “za čitavo vrijeme diktature” uz još trojicu odvjetnika (V. Mačeka, T. Jančikovića i Sv. Ivkovića). HDA-416: OPIP, Ivo Politeo, odvjetnik u Zagrebu Odvjetničkoj komori u Zagrebu dne 20. lipnja 1944. godine.

<sup>17</sup> Usp. “Protest i apel hrvatskih književnika, umjetnika, kulturnih i drugih radnika povodom atentata na život Mile Budaka, doktora prava i hrvatskog književnika”, prir. Jere Jareb, *Hrvatska revija*, XXV/1975., br. 4, 665.-675.

<sup>18</sup> Budakovo politički inscenirano uhićenje završilo je povlačenjem optužnice i oslobađanjem nakon što je sedam mjeseci bio pritvoren, vidi B. JANJATOVIĆ, *n. dj.*, 309.-310.; Tomislav JO-NJIĆ, Stjepan MATKOVIĆ, “Novi prilozi za životopis Mile Budaka uoči Drugoga svjetskoga rata”, *ČSP*, 40/2003., br. 2, 425.-453.

Surov policijski tretman hrvatskih političkih optuženika Politeo je pokušao razotkriti i u procesu protiv sudionika oružane ustaške akcije poznate i kao “Velebitski ustanak” u rujnu 1933. godine.<sup>19</sup> Tijekom istrage uputio je “usmeni i pismeni” prosvjed Stanoju Mihaldžiću, upravniku zagrebačke policije, zbog fizičkoga zlostavljanja okrivljenika, nakon čega mu je policija pripretila uhićenjem.<sup>20</sup>

Kao zaštitniku slobode misli i slobodnog političkog izbora, Politeo je stekao određeni ugled i među hrvatskim nacionalistima. Žanić mu se primjerice obraća netom nakon izlaska iz zatvora riječima: “Mnogopoštovani gospodine druže, Jutros sam pušten iz zatvora i eto me nakon šest i pol mjeseci u krugu moje mile obitelji. Smatram svojom prvom dužnošću, da se Vama, dragi druže i prijatelju, zahvalim za veliko Vaše zauzimanje i Vaš trud oko mene. Ne znam, čime sam to zaslužio.”<sup>21</sup> No i s takvom pozadinskom pričom Politeo će u krugu ustaških intelektualaca 1941. biti shvaćen kao idealizator jugoslavenske države, a iz toga je navodno proizlazila i njegova neprilagođenost “hrvatskoj državi”.

### 3. Guranje na kulturnu marginu 1941. godine

Imajući u vidu svoj status u NDH, Politeo kaže da ga je ustaška vlast “bagatelizirala i držala po strani”, da od njega nikad nije zatražila stručno mišljenje i da nije bio pozivan na javne manifestacije.<sup>22</sup> Nije uvršten ni na popis znanstvenika koje je ministar pravosuđa i bogoštovlja odabrao za Pravni institut u Zagrebu, osnovan 3. svibnja 1944., premda je već bio objavio svoje temeljne radove: *Radno pravo* (1934.), *Politički delikt* (1921.), *Obrana jednog optuženika i Plaidoyer* (1935.). Godine 1943. povučen je s mjesta honorarnoga nastavnika radnoga prava na Pravnome fakultetu u Zagrebu. Politeovoj izolaciji uvelike je presudio raskol između intelektualaca nacionalističke i liberalne opcije, koji je dodatno polarizirao javnu scenu u NDH. Ustaški mediji lansirali su propagandu protiv liberalizma kao nauka koji državu stavlja iznad nacije. Duboku odbojnost prema liberalizmu kao dekadentnom uvozu artikulirao je Milivoj

<sup>19</sup> Za noviju interpretaciju događaja vidi Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb, 2006., 281.-298. Organizatori napada na jugoslavenski su se teritorij prebacili preko Zadra, što je pogoršalo ionako zategnute jugoslavensko-talijanske odnose. Nasumična uhićenja obuhvatila su dvjestotinjak osoba, među kojima i dosta nedužnih pojedinaca. Dvanaestorica okrivljenika izvedena su pred Sud za zaštitu države u Beogradu 29. lipnja 1933., a vodeći akter Juraj Rukavina bit će 10. srpnja 1933. osuđen na smrt, ali će mu kralj preinačiti smrtnu kaznu u doživotnu robiju, a 1939. bit će pomilovan.

<sup>20</sup> Iz usputnih Politeovih opaski doznajemo da je beogradski tisak njegov braniteljski nastup u procesu “ličkim ustašama” ocijenio iznimno smionim. HDA-416: OPIP, Ivo Politeo, odvjetnik u Zagrebu Odvjetničkoj komori u Zagrebu dne 20. lipnja 1944. godine.

<sup>21</sup> HDA-416: OPIP, Pismo M. Žanića I. Politeu od 21. 12. 1929. godine.

<sup>22</sup> HDA-416: OPIP, Ivo Politeo Anketnoj komisiji za utvrđivanje zločina kulturnom suradnjom sa neprijateljem, Zagreb, 23. lipnja 1945. godine.



Magdić, marksistički preobraćenik na nacionalizam koji je liberalne intelektualce prezreno nazvao “tuđincima u vlastitom narodu”.<sup>23</sup>

Kao liberalni intelektualac, Politeo je 1941. najprije maknut iz upravljačke strukture Hrvatske odvjetničke komore. Ministarstvo bogoštovlja i pravosuđa NDH smijenilo ga je s mjesta predsjednika Komore te je 31. listopada 1941. na to mjesto imenovan vladin povjerenik, odvjetnik Dragutin Šafar. Hrvatska odvjetnička komora tada je imala 664 odvjetnika, od kojih je 333 imalo sjedište u Zagrebu.<sup>24</sup> Gubitak vodeće pozicije u Komori Politea je vjerojatno pogodio, no dao mu je i dodatni impuls da pomnije prati javni poredak NDH. Moglo se očekivati da će između njega i Komore prije ili kasnije doći do trvenja. To se dogodilo već potkraj 1941., kada je Odvjetnička komora stupila na klizavo tlo političkoga nadzora nad odvjetništvom. Komora je pod prijetnjom “stegovnih i inih posljedica” zatražila od odvjetnika da ispune upitnik u kojemu se traži niz osobnih podataka. Za Politea je to očita namjera da se udari po profesionalnoj autonomiji, pa u dopisu Odvjetničkoj komori 21. studenoga 1941. jasno tvrdi da granicu privatnosti odvjetnika može prekoračiti isključivo “državna vlast”, i to na temelju “posebne zakonske odredbe”. U aktivnost odvjetnika “kao građana” država može zadirati samo u slučajevima kada je ona protupravna. Konstatira da za takvo što Komora nema oslonca u zakonu. Po njemu je “protuzakonito” zadiranje u privatnost odvjetnika, osobito vidljiva kroz traženje podataka kojoj su vjeri i rasi odvjetnici pripadali prije 10. travnja 1941. godine.<sup>25</sup>

Politeo je ipak pronašao mogućnost da iskaže vlastite poglede i pokuša objasniti postojeću državnu strukturu NDH. Njegovi su tekstovi javnosti bili dostupni u *Mjesečniku*, pravnome časopisu koji je utemeljen davne 1879., istodobno kada i strukovno udruženje hrvatskih pravnika. Ustaški režim nije uspio ovladati svim oblicima intelektualnoga života u NDH, poneki je časopis

<sup>23</sup> U kritici liberalne elite, koja vrvi jednostranim ocjenama, Magdić zaključuje da je ta elita “neprekidno potiskivala misli o hrvatskoj narodnoj svijesti” te je smatrala da Hrvatska još nije politički sposobna “za ostvarenje samosvojnog državnog života”. Milivoj MAGDIĆ, “Konac liberalizma. Građanska Hrvatska i njen završetak”, *Spremnost* (Zagreb), br. 6, 5. IV. 1942. Pojam “građanina” Magdić označava “nesretnom baštinom” liberalizma te izrijeком tvrdi da se “hrvatski liberalni inteligent smatrao poklisarom velikogradske uljudbe, kakvu je oblikovala liberalna Europa XIX. stoljeća. Kao takav on se stidio skromnosti životnih uvjeta, koje je pružala tadanja Hrvatska. On – građanin velikog svieta – smatrao je izživljavanje unutar tih uvjeta ponižavajućim po sebe. Tražio je za svoje djelovanje daleke vidike. Problematika hrvatskog života činila mu se odviše sićušnom. Na taj način, udaljio se podpuno od svoje hrvatske sredine i postao tuđincem za vlastiti narod”. ISTI, “Hrvatski intelektualac prema liberalizmu i marksizmu. Psihologija hrvatskog konvertitstva”, *Spremnost*, br. 8, 19. IV. 1942.

<sup>24</sup> Prema evidenciji iz ožujka 1942., Komora je pretrpjela smanjenje članstva (izbrisano je 235 odvjetnika), a zaključak da je taj gubitak u NDH uslijedio “ponajviše zbog brisanja židovskih i iseljenih odvjetnika” mogao bi biti točan. “Bilješke”, *Mjesečnik*, 68/1942., br. 1-2, 159. Prema službenim podacima iz travnja 1944., u Odvjetničkoj su komori bila registrirana 584 odvjetnika. Usp. “Godišnja skupština održana u 23. travnju 1944.”, *Mjesečnik*, 70/1944., br. 5, 246.

<sup>25</sup> HDA-416: OPIP, Ivo Politeo Odvjetničkoj komori u Zagrebu, 21. studenoga 1941. godine.

uspio ostati relativno autonoman forum za stručna pitanja.<sup>26</sup> Među njih spada i *Mjesečnik*, koji je zahvaljujući Politeu i u teškim vremenima ostao otvoren za pravni etos klasičnoga konstitucionalizma. U svibnju 1941. Edo Lovrić (1886.–1951.), sveučilišni profesor kanonskoga i ženidbenoga prava i odgovorni urednik *Mjesečnika*, odlazi na dužnost šefa izaslanstva za hrvatsko-njemačkih pregovora o pravnoj pomoći. Politeo preuzima njegovo mjesto budući da je između 1921. i 1941. uz Lovrića nosio velik dio uredničkoga posla. *Mjesečnik* u NDH uspijeva održati nakladu od 1700 primjeraka.<sup>27</sup> U *Mjesečniku* je vrlo malo članaka prigodničarskoga karaktera, a gotovo da nema teorijske elaboracije prava unutar ideološkoga polja fašizma/nacionalsocijalizma. Politeo ima svesrdnu podršku članova upravnoga odbora Hrvatskoga pravničkog društva, pravnika dominatno konstitucionalnoga usmjerenja (Ivo Krbek, Stanko Frank, Miroslav Šantek, Juraj Andrassy, Srećko Zuglia, Natko Katičić i dr.). Sam Politeo navodi da je upravni odbor bio suzdržan prema svečanim obljetnicama, primjerice obljetnica osnivanja NDH 1941. obilježena je pokretanjem projekta “hrvatskog stručnog pravnog pojmovlja”.<sup>28</sup> Znakovito je i to da se časopis tek od 1. siječnja 1943. počeo tiskati korijenskim pravopisom.

Politeo je uredio sve brojeve *Mjesečnika* u NDH izuzev br. 6 za 1943., posvećenog berlinskoj Međunarodnoj pravnoj komori. Taj je broj uredio Ante Radočaj.<sup>29</sup> Budući da je od 1931. bio član Međunarodne unije advokata (osnovana 1929. u Bruxellesu), Politeo je ostao distanciran prema berlinskoj komori.

U koncipiranju *Mjesečnika* Politeo se držao dvaju glavnih principa – medijski ne uzdizati ustaštvo i održati živim koncept demokratske ustavne države.

<sup>26</sup> Boljem shvaćanju autonomnih kulturnih niša u totalitarnoj državi poput NDH približava nas Stanko LASIĆ, *Miroslav Krleža i NDH (10. 4. 1941. – 8. 5. 1945.)*. *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, Zagreb, 1989., 77.-78.

<sup>27</sup> Časopis se tiskao na 48 stranica (16 cm × 23 cm), a stajao je 10 kuna. HDA-416: OPIP, NDH, Predsjedništvo vlade, Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb, Odsjek za novinstvo 30. listopada 1942. Časopis *Mjesečnik* izlazenje i rasparčavanje poštom. *Mjesečnik* je kontinuirano izlazio od 1879. do 1945. (uz kratak prekid 1920.), a u najboljim godinama imao je oko 2000 pretplatnika. Usp. Žaklina HARAŠIĆ, Vilma PEZELJ, “Teorija prava u časopisu *Mjesečnik* 1875-1945”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu*, 43/2006., br. 3-4, 481.-499.

<sup>28</sup> Usp. urednički komentar Politea u *Mjesečniku*, 68/1942., br. 7-8, 392. Ustaška vlada nije se oslanjala na Hrvatsko pravničko društvo, koje je 1941. imalo oko 1500 članova, ali se taj broj tijekom rata smanjio na 900. Vlada je sredinom 1944. utemeljila *Pravni institut* na čelu s Pavlom Cankijem, ministrom pravosuđa i bogoštovlja. On je osobno odabrao 60-ak podobnih pravnika, koji međutim nisu ni započeli zadatak “proučavanja hrvatskog prava” koji im je bio namijenjen.

<sup>29</sup> Međunarodnoj pravnoj komori u Berlinu, osnovanoj 5. travnja 1941., pristupilo je 13 država članica (Njemačka, Bugarska, Finska, Japan, Nizozemska, Norveška, Danska, Portugal, Rumunjska, Slovačka, Španjolska, Mađarska i Italija). NDH je prihvaćena kao ravnopravna članica na kongresu održanom od 22. do 26. lipnja 1943. u Štrbskom Plesu u slovačkim Tatrama. Prilikom svečanog primanja E. Sladović je predložio da se unutar komore osnuje nova sekcija za islamsko pravo zbog “muslimana u našoj državi” koji su “hrvatskog podrijetla i hrvatske narodne pripadnosti”. Prijedlog je prihvaćen, a hrvatsko je izaslanstvo dobilo zadatak da se pobrine za osnivanje te sekcije. *Mjesečnik*, 69/1943., br. 7-8, 399.

U svakom slučaju, Politeo je nakon rata u jednoj od prvih provjera komunističke vlasti na koji je način “pomagao Narodnooslobodilački pokret” jednostavno odgovorio: “Odvjetničko-braniteljskom djelatnošću i pisanjem u *Mjesečniku* i *Odvjetniku*.”<sup>30</sup>

Činjenica je da je Politeo bio suočen s ustaškom cenzurom koja je, po njegovim riječima, *Mjesečnik* “šikanirala i kljaštrila, koliko vjerojatno ni jedan drugi list”. Broj iz srpnja i kolovoza 1942. bio je zaplijenjen, a Politeu se prijetilo prijekim sudom. U kolovozu 1942. Državni izvještajni i promidžbeni ured pokrio je šestomjesečnom zabranom tiskanje *Mjesečnika*. Hrvatsko društvo pravnika, kao izdavač časopisa, zatražilo je pomoć od Mile Starčevića, ministra pravosuđa i bogoštovlja. Članovi upravnoga odbora društva bili su zapanjeni spoznajom da vlada želi ukinuti najstariji pravnički list u Hrvatskoj koji se tiskao “pod raznim režimima, tudjinskim i domaćim, absolutističkim i pseudodemokratskim, ali nikad po nijednom od njih nije bio obustavljen”. Ne bi trebalo sumnjati da su zabrani tiskanja pridonijele i Politeove liberalne dispozicije, stoga je u predstavi upravnoga odbora naglašeno da je Politeo voljan odstupiti s mjesta glavnoga urednika ako bi to osiguralo kontinuirano tiskanje lista. Intervencija je urodila plodom, pa je zabrana tiskanja stavljena izvan snage 30. listopada 1942. godine.<sup>31</sup>

S Politeove točke motrišta, *Mjesečnik* je uz političke pritiske i cenzuru ipak uspio obraniti profesionalnu čast hrvatskih pravnika: “Bilo je potrebno da se u ono strašno doba pravnički stalež ne kompromitira i da se uzdrži od ustaštva. Svjestan sam, da mi je to uspjelo, i to u tolikoj mjeri, da su društvo i list postali ustaškoj tzv. vladi i Glavnom ustaškom stanu skrajnje nepoćudni, a list je bio smatran po hrvatskoj inteligenciji – i to ne samo pravničkoj – jedinim opozicionim listom.”<sup>32</sup>

<sup>30</sup> HDA-416: OPIP, Ivo Politeo, Upitni arak Narodnooslobodilačke vlasti, Zagreb, 14. svibnja 1941.

<sup>31</sup> HDA-416: OPIP, Predstavka Hrvatskog pravničkog društva u Zagrebu, Mili Starčeviću, ministru narodne prosvjete, 24. listopada 1942; Državni izvještajni i promidžbeni ured, Odsjek za novinstvo, br. 16771/42, Odluka od 30. listopada o nastavku izlaženju *Mjesečnika*. U predstavi koju potpisuje E. Lovrić, predsjednik Hrvatskoga pravničkog društva, ističe se: “*Mjesečnik* je ne samo jedini pravnički list u čitavoj državi, nego je on najstariji hrvatski pravnički list i spada uopće među najstarije hrvatske listove. Izlazi već 68 godina: izlazio je dakle, pod raznim režimima, tudjinskim i domaćim, absolutističkim i pseudodemokratskim, ali nikad po nijednom od njih nije bio obustavljen. Pa kad mu se to, nažalost, u njegovoj slobodnoj hrvatskoj državi prvi put dogodilo, zar već ta činjenica sama po sebi ne traži da se odmah popravi?” Lovrić je naglasio: “Ukoliko bi osoba urednika Dra. I. Politea (...) bila zaprekom da se obustava digne, primjećujemo da se je on, iako potpuno svjestan nekrivnje, zahvalio na uredništvu lista i na dužnosti u odboru, bar da ukloni tu možebitnu zapreku.”

<sup>32</sup> HDA-416: OPIP, Ivo Politeo Anketnoj komisiji za utvrđivanje zločina kulturnom suradnjom sa neprijateljem, Zagreb, 23. lipnja 1945. godine. Politeo navodi da mu je cenzura zabranila tiskati prikaz knjige Ive Krbeka *Dioba vlasti*, a osobito mu je “zlobno osakatila” tekst posvećen Blažu Lorkoviću. Izuzmemo li Ivšićev prilog (Milan IVŠIĆ, “Pravo u Ustaškoj Hrvatskoj”, *Mje-*

Politeo je u *Mjesečniku* ponudio stanovite odgovore na pitanje stabilnosti i trajnosti “hrvatske države”. U daljnjem tekstu razrađuju se glavni pravci Politeova razmišljanja: prvi je vezan uz formulaciju općih načela koja bi bila opće-prihvatljiva i osigurala stabilnost NDH, a drugi uz koncentraciju vlasti u NDH i koncept vođe, koji Politeo izvodi iz općega obveznog odnosa naroda i suverena. Time je ciljao na podvrgavanje vlasti vođe strukturnim ograničenjima.

#### 4. Kako održati “hrvatsku državu” kao podnošljiv oblik vladavine?

Kontrast između Politeova pojma države i tekućih ustaških shvaćanja daje se bolje sagledati osvrnemo li se na *ad hoc* stvorenu ustašku teoriju države oslonjenu na narodnu zajednicu kao apsolutnu točku oko koje se okreće pravno-politički poredak. Dobra ilustracija tog shvaćanja tumačenje je Ive Bogdana, publicista i osnivača *Spremnosti*, da je “ustaški pokret sa stanovišta obće povijesti jedan od nacionalističkih i protudemokratskih pokreta suvremene Europe, pače suvremenog svijeta” koji na demokratsku liberalnu državu gleda kao na stvar prošlosti. Služeći se Lassalleovim izrazom “noćobdijska država”, Bogdanova je pretpostavka da liberalna država štiti interese privatnoga kapitala, a ne interese narodne zajednice. Prema Bogdanu, totalitarna država “ima u većoj ili manjoj mjeri obuhvatiti sve djelatnosti (gospodarske, kulturne, društvene), a ne samo policijske”. Nadalje, Bogdan objašnjava odnos pokreta i države te naglašava da fašizam/nacionalsocijalizam, falangizam i ustaški pokret “imaju još jednu oznaku totalitarnosti, a to je da su oni za razliku od demokratskih stranaka i pokreta jedini nosioci političke vlasti u dotičnim državama”.<sup>33</sup>

Činjenica je da 1941. impuls ustaškoj teoriji države nije dolazio sa zagrebačkoga Pravnog fakulteta, nego s Ekonomsko-komercijalne visoke škole (EKVŠ), osnovane 1925. godine. Perjanica novih strujanja bio je E. Sladović, dekan EKVŠ-a (1934.–1936.), a od 1938. rektor Pravno-političkoga instituta Škole. Sladović je teoriju države otvorio trendu totalitarne države, kritičan je prema liberalnome dualizmu država-društvo te inzistira na tome da ustaški pokret mora biti sveprisutna snaga u društvu i javnome poretku. Tu iznova dolazi do izražaja ustaška teza da u NDH nema mjesta za političke stranke kao ni za strogu podjelu zakonodavne i upravne vlasti. Sladović ide i dalje pa normativni primat izrijeком daje državnomu poglavaru, on je “vrhovni zakonodavac, vrhovni glavar državne uprave i vrhovni zapovjednik vojske i vođa hrvatskog ustaškog pokreta”.<sup>34</sup>

*sečnik*, 67/1941., br. 9, 385.-390.), u časopisu gotovo da nema tekstova u kojima se afirmira model totalitarne države.

<sup>33</sup> Ivo BOGDAN, “Ustaški pokret i državna vlast. Birokracija i nacionalistički pokreti u suvremenim autoritativnim državama”, *Spremnost*, br. 18, 28. VI. 1942.

<sup>34</sup> Eugen SLADOVIĆ, “Državni ustav i državno pravo”, *Hrvatska smotra* (Zagreb), br. 9, 1942., 529. No budući da je ustaška vlast svoju legitimaciju ipak tražila u narodu kao političkom subjektu, Sladović iznosi zaključak da NDH počiva na modelu “autoritativne države na demokratskoj podlozi”.

Za razliku od ustaških stajališta (Sladovića i Bogdana), Politeo smatra da se hrvatska država mora organizirati na temelju općih i pravednih zakona, na uspostavi balansa između zakonodavne i upravne vlasti te na ograničenju državnoga poglavara u obnašanju vlasti.

#### 4.1. Opća načela za obnašanje vlasti (u funkciji ustava)

Politeo inicijalno polazi od načela da javna vlast NDH počiva na hrvatsko-me narodu kao političkom subjektu.<sup>35</sup> Hrvatska je država dakle *subjekt* prava (suverenitet), ali i *objekt* prava, a to znači da vlast mora biti odgovorna prema svojim građanima. U trenutku kada nacionalna legislatura još nije pokrila sva područja, Politeo u siječnju 1942. u tekstu "Pravna načela u NDH" pokušava izdvojiti opća načela koja oblikuju život pravno-političkoga poretka NDH. Premda Politeo izrijeком ne spominje termin "ustav", njegov pokušaj da izdvoji opća načela za obnašanje vladavine izraz su njegova ustavotvornog razmišljanja. On polazi od tvrdnje da je u objektivno danoj situaciji Poglavnik NDH ujedno i glavni "zakonodavac", stoga zaključuje da to svojstvo daje normativni karakter onim "pravnim načelima, koje je On iznio u svojim govorima". U slučajevima kada pravnici u NDH u praktičnom odlučivanju naiđu na normativne praznine, postupit će prema tim "općim načelima" koje je deklarirao Poglavnik zakonodavac. Politeo se ograđuje da ta opća načela "dotle dok nijesu dobila oblik zakona, sama po sebi, doduše, još ne obvezuju, ali su važna, jer s jedne strane nagovještavaju buduće zakone, a s druge strane služe kao tumač, štoviše kao autentičan tumač sadanjih zakona". On želi naglasiti da NDH mora oblikovati neki organizirajući okvir državnoga poretka i da on mora težiti pravu i zakonitosti. U sklopu općih načela u NDH Politeo vidi neku temeljnu povelju za rad institucija, osobito upravnih, te ih iznosi ovim slijedom: 1. cjelokupnost hrvatskoga teritorija na kojemu je nosilac suvereniteta isključivo hrvatski narod, a taj je suverenitet simbolički predstavljen Zvonimirovom krunom; 2. državni sustav je autoritativan: odgovornost svih Poglavniku i odgovornost Poglavnika narodu; 3. hrvatski narod jest njegovo seljaštvo, narod je gospodar, a ne predmet (vladavine); 4. državna vlast služi narodu; 5. država je pravna, jer u njoj ima vladati zakonito stanje i jer njezina uprava mora biti pravna, valjana i ispravna; 6. sloboda i sigurnost državljana i gospo-

<sup>35</sup> Hrvatsko pravničko društvo u Zagrebu, kojemu je Politeo predsjedao od 1921., pozdravilo je osnivanje "hrvatske države" te je s izvanredne sjednice 21. travnja 1941. uputilo Poglavniku pozdravni telegram: "Hrvatsko Pravničko Društvo pozdravlja s radošću i ponosom uspostavu NDH i Vas gospodine Poglavniče, kao nosioca njezina suvereniteta te izrazuje ujedno u ime hrvatskih pravника potpunu spremnost da ulože svoje sve sile u službu tako oslobođenog i ujedinenog hrvatskog naroda u pravcu čovječnosti, pravne sigurnosti, istinske socijalnosti i općeg narodnog blagostanja." HDA-416: OPIP, Pravničko društvo, opći spisi 1941. godine. Nešto kasnije i časopis *Mjesečnik* pozdravlja osnivanje države: "Neka živi, neka se jača, neka cvate NDH." Usp. "Proglašena je Nezavisna Država Hrvatska", *Mjesečnik*, 67/1941., br. 4, 145.-146.

darskoga razvoja, unutarnja i vanjska sigurnost; 7. sve mora biti u skladu sa zakonima, a vršiocima zakona određena je kompetencija unutar koje imaju raditi s osjećajem savjesnosti i odgovornosti; 8. nitko nije gospodar tuđega života, s kojim raspolaže jedino odgovorna državna vlast po zakonu; 9. sva materijalna dobra vlasništvo su hrvatskoga naroda; 10. privatno vlasništvo ostaje, ali kapitalisti imaju služiti radniku; 11. privrednik je samo radnik; 12. sloboda i dužnost istine, zabrana laži; 13. red, rad i poštenje, savjesnost, čestitost i moralnost; 14. poštenje i rad jest kriterij za razlikovanje u narodu; 15. nad svime je pravo – pravo naroda, države i pojedinca.<sup>36</sup>

Iz spomenutog slijeda može se vidjeti da više od polovine općih načela pripada pravno-političkoj tradiciji očuvanja individualnih prava i načela zakonitosti u državi. U arsenalu konstitucionalizma Politeo najvažnijim smatra ograničenje prejake egzekutive i poštivanje individualnih prava, a to je razlog što u fokus analize stavlja Pavelićev govor velikim županima i ustaškim dužnosnicima održan 30. lipnja 1941., u kojemu ovaj naviješta da ustaški pokret odbacuje “revoluciju” kao *modus operandi*, a državna se uprava ima podvrgavati zakonskomu okviru.<sup>37</sup> Politeo ciljano izdvaja Pavelićeve zapovjedajuće izjave koje se tiču načela limitiranja državne uprave. Pavelićeva izgovorena jamstva Politeo pretvara u pisana načela oko kojih bi se stvorio vrijednosni konsenzus. To su sljedeća načela koja Poglavnik u svome govoru izrijekom spominje: Najveće jamstvo slobode i normalnog gospodarskog života i razvitka, najveće jamstvo unutarnje i vanjske sigurnosti, jest valjana, zakonita i korektna uprava; Sve što se u upravi i u unutarnjem državnom i javnom životu događa i odvija mora biti u potpunom skladu sa zakonima i mora biti vršeno po osobi, koja je po zakonu i moralno odgovorna. Svatko tko izvan toga vrši bilo kakvu vlast, taj vrši zločinstvo na državi i na narodu, ogrješuje se o temeljno načelo dužnosti, odgovornosti te spada pod udar kaznenog zakona; Vršenje uprave unutar granica zakona, vršenje upravnog čina sa sviješću dužnosti i odgovornosti jest najbolje i ujedno jedino jamstvo za slobodu i sigurnost državljanina, za sigurnost svakog čovjeka koji živi na području te države; Ustaško redarstvo djeluje i djelovat će na temelju zakona; Nitko nije gospodar tuđeg života, nitko sam na

<sup>36</sup> I. POLITEO, “Pravna načela u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, *Mjesečnik*, 68/1942., br. 1-2, 1.-7.

<sup>37</sup> Ante PAVELIĆ, “Velikim županima i ustaškim dužnosnicima za provedbu ustaških načela u upravnoj politici”, u: *Poglavnik govori*, Zagreb, 1942., 34.-50. Pod pojmom “zakonito pravno stanje” Pavelić je mislio na “normalnu i pravnu upravu”, najavio je “vrijeme redovitog normalnog upravnog života” kroz uspostavljene velike župe, kotareve i općine. Govoreći ustaškim dužnosnicima, Pavelić je konstatirao da ustaški pokret ima iznimno važnu zadaću “pred narodom, pred poviješću i pred vanjskim svijetom”, ali da s “državnom upravom u pojedinim župama nema izravno i neposredno više nikakva posla”. Pavelić je obećao da se državna administracija neće služiti arbitrarnom prisilom nad građanima i da upravni aparat nema neovisnu jurisdikciju, nego se vraća u okvir zakona. Imamo li u vidu integralni tekst spomenutog Pavelićeva govora, on ipak nije gubio iz vida da izvršna vlast NDH djeluje u okolnostima rata, što joj otvara mogućnost diskrecijskih ovlasti u suzbijanju napada. Pavelić je to argumentirao “nužnom obranom” jer “svatko u nužnoj obrani imade pravo zahvatiti tuđi život da obrani svoj. Hrvatski narod imade to isto pravo putem zakona, da brani svoj vlastiti život i za obranu svog vlastitog života da stavi u pitanje i pogibao života onoga, tko na njegov život navaljuje”.



svoju ruku ne smije ni u kakvim okolnostima zadrijeti u najprimitivnija prava čovjeka, njegovo pravo na život.<sup>38</sup>

Politeov konstitucionalizam reflektirao se i u trenutku sazivanja Hrvatskoga državnog sabora, koji on – makar na simboličkoj razini – vidi kao političku okosnicu hrvatske države. Kao što je poznato, ustaški pokret nije dosljedno isključio modus predstavničke demokracije pa je Pavelić 27. siječnja 1942. sazvaio Hrvatski državni sabor.<sup>39</sup> Njegova sintagma o Saboru kao “prastarom hrvatskom ustavnom čimbeniku” budi u Politeu neki optimizam o mogućoj participaciji građana u političkoj vlasti. Stoga on sazivanje Sabora naziva “krunom” legislature NDH. Politeo smatra da je parlament bitna institucija europske političke kulture te podsjeća da su i “prve autoritativne države zadržale narodna predstavništva” kao polugu političke ravnoteže. Sazivanje Sabora za Politea je bitno i zbog toga da se odgovornost vođe smjesti u okvir parlamenta. On tvrdi da se “danas” iskrivljuje politički pojam “autoritativne države”, pa podsjeća da se ona ne može poistovjetiti s “diktaturom i samovoljom jednog jedinog čovjeka, kao da bi ovaj htio ili morao sasvim isključiti volju naroda”. Politeo vjeruje da će Sabor funkcionirati kao suvereni donositelj zakona te se poziva na Pavelićevu izjavu da svoje zakonodavne ovlasti želi podijeliti s parlamentom te da u izradi zakona nadalje “mora surađivati cijeli narod”.<sup>40</sup> Politeo nije dovoljno uzeo u obzir da je Hrvatski državni sabor rezultat političke arhitekture ustaškoga režima koji je napravio fundamentalni rez prema parlamentarnoj demokraciji.<sup>41</sup> Najzad, i sam je Pavelić parlament smatrao manipulativnim instrumentom, što dobro ocrtava njegova pragmatična izjava da su Hrvati bili glavne žrtve jugoslavenskoga parlamentarizma.<sup>42</sup>

<sup>38</sup> I. POLITEO, “Pravna načela u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, 1.-7.

<sup>39</sup> “Zakonska odredba o Hrvatskom Državnom Saboru”, *Narodne novine*, Zagreb, 27. I. 1942. Zbog nemogućnosti formiranja izbornoga tijela za vrijeme rata, Pavelić je zastupnički mandat dodijelio članovima Hrvatskoga sabora iz 1918. i 1938., predstavnicima nacionalnih stranaka i ustaškim dužnosnicima. Na prvobitnom popisu zastupnika bilo je 217 osoba, no pouzdano znamo da je Sabor na prvom zasjedanju verificirao 143 zastupnička mandata. U vremenu od 23. do 28. veljače 1942. održano je devet plenarnih sjednica. Hrvatski državni sabor ponovno je sazvan na svečanu obljetničku sjednicu 10. i 11. travnja 1942., a zatim na zaključno zasjedanje 28. prosinca 1942. godine. O ustroju i radu Hrvatskoga državnog sabora vidi N. KISIĆ KOLANOVIĆ, “Hrvatski Državni sabor Nezavisne Države Hrvatske”, ČSP, 32/2000., br. 3, 545.-565.

<sup>40</sup> I. POLITEO, “Godina dana hrvatskog zakonodavstva”, *Mjesečnik*, 68/1942., br. 3-4, 81.-84.

<sup>41</sup> Legislativnu ulogu Sabora već je u startu anulirala jaka egzekutivna vlast. Ustaška teorija države odbacila je doktrinu o podjeli vlasti, primjerice E. Sladović tumači da Sabor nije uspostavljen kao “institucija demokratskog političkog sustava ni kao uporište stranačkog nadglasavanja, nego kao predstavnik hrvatskih narodnih stališa po suvremenom obliku i sadržaju”. Usp. E. SLADOVIĆ, *n. dj.*, 522.-533.

<sup>42</sup> Pod dojmom umorstva Stjepana Radića u jugoslavenskome parlamentu 1928., Pavelić je parlamentarnu demokraciju izjednačavao s “neredom” te je smatrao da bi Hrvatska trebala “izbrisati sramotne spomene koje je iza sebe demokracija ostavila”. Usp. Ante Pavelić, govor u Hrvatskom Državnom Saboru 28. veljače u: *Brzopisni zapisnici prvog zasjedanja Hrvatskog Državnog Sabora u NDH*, Zagreb, 1943., 158.

## 4.2. Politeo i princip vodstva

Temeljna struktura vlasti u NDH slijedila je logiku da je odgovornost državne vlasti usmjerena isključivo prema državnome poglavaru – Poglavniku. Julije Makanec, ministar narodne prosvjete od 1943. do 1945. i filozof kojega je ponijela struja vremena, nudi neku vrstu generalnoga kriterija za procjenu autoritativnoga karaktera NDH. On tvrdi da narodni suveren nije ustavno ograničen, stoga ustaški pokret uvodi sustav koji “počiva na političkom i moralnom auktoritetu vodje”. Dok je u parlamentarnome sustavu “pojedinač sakriven i zaštićen množtvom, te stoga neodgovoran”, autoritativni se sustav “temelji na najstrožoj odgovornosti pojedinca onome, koji mu je izvršenje određenoga zadatka povjerio”. Svi pojedinci zajedno odgovorni su konačno vođi “koji zastupa volju i probitke naroda”. U Makančevu izvodu narod vođu ne postavlja, nego ga priznaje. Vlast vođe dosegla je vrhunac u sloganu da su “pojedinci odgovorni vođi, a vođa je odgovoran Bogu, povijesti i narodu”.<sup>43</sup>

Princip vodstva u NDH praktički je funkcionirao kroz delegiranje zakonodavne ovlasti Poglavniku. On je preuzeo ulogu redovnog zakonodavca te je formirao i kontrolirao Hrvatsku državnu vladu.<sup>44</sup> Tu vjerojatno možemo pronaći poveznicu između ustaške teorije države i “organicističke teorije države” koja je počivala na antikonstitucionalnome “narodnom pravu”, koju su razvili njemački teoretičari potkraj tridesetih.<sup>45</sup>

Politeo 1942. ne namjerava braniti princip vodstva, naprotiv, on polazi od činjenice da temeljna legitimacija svake državne vlasti potječe od i pripada narodu, stoga je obnašanje vlasti državnoga poglavara podvrgnuto ograničenjima prava. Koji mehanizam Politeo iznalazi kako bi osoba kojoj je u ruke predana državna vlast odgovarala narodu? Politeovo je stajalište da su vođa i građani ugovorni partneri. Vođa koji ima elitnu poziciju i sveobuhvatnu zakonodavnu funkciju obvezao se da u državi očuva red, zakon i sigurnost, tj. stupio je u obvezujući odnos prema narodu. Prema Politeu, Poglavnik svoj rad mora uskladiti s demokratskim jamstvima koja je dao narodu. Ako vođa ne ispuni svoju stranu obveze, tj. ne osigura zakonitost, on gubi pravo na suvere-

<sup>43</sup> Julije MAKANEC, “Auktoritativni sustav”, *Spremnost*, br. 24, 9. VIII. 1942.

<sup>44</sup> “Zakonska odredba o državnoj vladi NDH”, *Narodne novine*, 17. IV. 1941.

<sup>45</sup> Njemački teoretičar Carl Schmitt smatrao je da njemačka realnost 1930-ih ide u prilog odbacivanju načela liberalnoga konstitucionalizma i dualizma između države i društva. Schmittova koncepcija *Fuhrerstaata* počivala je na devizi *Staat, Bewegung, Volk*. Usp. ARSEN BAČIĆ, *Ustav i ustavna diktatura. Hrestomatija ustavnopravne i političke znanosti*, Split, 1992., 14.-17. Schmitt je razvio tezu o predsjedniku kao “čuvaru ustava” i “egzekutivnom diktatoru”, o čemu je zdušno raspravljao s teoretičarom Hansom Kelsenom, tvorcem ustavnoga suda u Austriji (1920.), koji je tvrdio da je ustav povjeren na čuvanje “ustavnom sudu”. Imajući u vidu političke prilike u Njemačkoj, Schmitt je argumentirao da je sud previše vezan uz načelo legalnosti, stoga i nesposoban za poduzimanje brzih inicijativa ondje gdje je to potrebno. Izvanredne povijesne okolnosti često su izlika za širenje prerogativa izvršne vlasti, diskrecijsko djelovanje vlasti izjednačuje se s potrebom djelovanja u kaosu koji ne priznaje norme.

nost koju nosi narod, drugim riječima građani mu nisu dužni iskazati poslušnost.<sup>46</sup> Spomenuti momenti unutar Politeova gledišta nesumnjivo su konstitucionalističke naravi.

## 5. Politeova filozofija prava 1941.–1945. godine.

Rat kao sirova forma ljudskoga opstanka dodatno osnažuje etičku dimenziju u Politeovim refleksijama o pravu i pravnicima. On odgovara na pitanje mogu li pravnici naći dodatne upute koje će im pružiti nedvojbeno usmjerenje pri rješavanju problema ratnoga vremena. Politeo smatra da rat “ne pogoduje pravu”, štoviše, on je suprotnost pravu, pa čak i “onda kad se pravo postavlja kao njegov cilj i opravdanje”. Služeći se Ciceronovim izrazom, Politeo kaže da je rat vrijeme kada *arma cedant togae* (neka ratne vještine nastupe umjesto sudovanja). Koliko god to zvuči paradoksalno, Politeo razmatra povezanost rata s nadom u bolji i pravedniji poredak te zaključuje da je on “nehotično posredni promicatelj prava (...) navjestitelj nadolazećeg časa” kada “*toga cedat armis*” (neka sudovanje nastupi umjesto rata).<sup>47</sup>

U središtu Politeovih pravno-filozofskih refleksija tijekom rata tri su koncepcije koje zaslužuju pozornost: opće dobro, poštovanje integriteta čovjeka i moralna autonomija pravника.

### 5.1. Politeova koncepcija javnoga dobra

Prema Politeu, ono što državu čini stabilnom i približava je općemu dobru jest njezina sposobnost da stvori normativni okvir za boljitak svih građana. Stoga hrvatska država ne može osigurati svoj kontinuitet silom, nego isključivo pravičnim pravnim poretom: “Samo pravo, zakonitost i pravičnost mogu zaštititi probitke hrvatskog naroda i osigurati nezavisnost njegove hrvatske države.”<sup>48</sup> Politeo uočava da normativni sustav koji se oslanjao poglavito na represivni regulativni okvir udaljava državu od koncepta javnoga dobra. On pokušava utvrditi granice dokle ide pravo države na samoobranu. Njegov je odgovor da država ima pravo na samoobranu, osobito kada funkcionira u maksimalnoj nesigurnosti i ratnim uvjetima. On uzima u obzir da strogim zakonima o javnoj sigurnosti vlada pokušava “stečenu državnu neovisnost” održati “svim sredstvima, kojima se države obično služe”, ali jasno kaže da država ne može egzistirati na represivnome mehanizmu. Po njemu, represivno

<sup>46</sup> I. POLITEO, “Pravna načela u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, 1.-7.

<sup>47</sup> I. POLITEO, “U sedamdesetj”, *Mjesečnik*, 70/1944., br. 1, 1.-2. Članak je posvećen 70-godišnjici tiskanja *Mjesečnika*.

<sup>48</sup> *Isto*.

zakonodavstvo ne jača suštinu države, pa “tek fizička sila i prijatnija (...) sama po sebi nijednu državu nije očuvalo”. A vrijeme je pokazalo, nastavlja Politeo, da se zbog toga urušio i državni sustav Kraljevine Jugoslavije. On podsjeća da ima mnogo istine u staroj uzrečici “Kakav je narod, takvi su mu i zakoni; kakvi su zakoni, takva mu je i država”. Stoga u NDH što hitnije treba pristupiti normativnoj izgradnji “valjane i pravedne uprave” kao i pravednih socijalnih institucija koje “odaju poštu radu”, “pribavljaju zaradu kruha” te “staju na put velikim kapitalistima”. Politeo se vraća na *Načela hrvatskog ustaškog pokreta* od 1. lipnja 1933. i 16. travnja 1941. kako bi podsjetio da se u tom temeljnom deklarativnom dokumentu kaže da će ustroj hrvatske političke zajednice biti orijentiran prema zajednici, ali i prema pojedincu kao članu te zajednice, osobito čl. 9., koji glasi: “Hrvatski narod ima pravo na sreću i blagostanje kao cjelina, a isto takvo pravo ima i svaki pojedini Hrvat kao član te cjeline.” Kao što smo već više puta naveli, prema Politeovu mišljenju država koja ne jamči individualna prava nije stabilna država, pa on zaključuje: “Zadaća egzekutive i mudrost državne politike sastoji se u tome da se u svakom pojedinom slučaju nađe granica, dokle će doista biti potrebno da siže onaj zahvat i nadzor države u privatnu sferu pojedinca, a da bude udovoljeno interesima zajednice.”<sup>49</sup>

Sljedeći Politeov korak jest pokazati da je “nepovredivost ljudske osobe” pitanje nad pitanjima koje rat postavlja pred pravnike.

## 5.2. Zaštita integriteta i dostojanstva pojedinca

U kasnijim člancima, a prije svega u članku “Pravna sviest čovječanstva” (1944.), Politeo tvrdi da koncept prava mora biti kompatibilan s nalogom “čuvanja nepovredivosti čovječjeg tijela”. Prema njegovu mišljenju, očuvanje integriteta pojedinca jedna je od “glavnih značajki europske kulture”, napuštanje tjelesnih kazni on smatra kulturno-antropološkom pretpostavkom europskoga prava od kršćanske tradicije prirodnoga prava i univerzalnoga čovjeka do zakonodavnih intervencija “ukidanja robstva, torture i tjelesnih kazni, u svođenju smrtne kazne na minimum”. Shakespeareov diskurs u *Mletačkom trgovcu* važan mu je upravo zbog prosvjetiteljske intervencije da se ne reže “živo čovječje meso”. Politeo smatra da je poštujući načelo nepovredivosti ljudskoga integriteta i idejom humanog kažnjavanja Europa “prednjačila” u razvoju modernoga prava. Stoga će Politeo izričito ustvrditi da biti Europejac 1944. za njega znači prije svega “biti izpunjen tim štovanjem” i spoznajom “kako čovjek smije biti samo subjektom prava, ne objektom; samo ciljem, a ne i sredstvom. Objektom smiju biti samo njegove činidbe, ali ne neposredno njegovo tielo.”<sup>50</sup>

<sup>49</sup> I. POLITEO, “Godina dana hrvatskog zakonodavstva”, 81.-84.

<sup>50</sup> Prema Politeu: “Najveći stupanj, ali ujedno jedini iznimni stupanj povredivosti – oduzimanje života – pripušten je samo kao ultima ratio.” To vrijedi i u slučaju kada su ugroženi interesi zajednice, tj. države ili, Politeovim riječima, “nenadomjestiva obrana istinskog probitka naroda,

Tema ljudskih prava o kojoj Politeo intenzivno razmišlja 1944. u to doba još nije imala formalni oslonac u europskim zakonima budući da Deklaracija o pravima čovjeka koju je donio Institut za međunarodno pravo (1929.) nije imala formalnu obveznu snagu.<sup>51</sup>

Dalje nas međutim zanimaju moralne konture koje nosi Politeov koncept pravnika. U središtu njegove pravne filozofije stoji pravnik koji djeluje da ublaži konflikte između javnoga poretka i osobne slobode. Politeo pred pravnike postavlja zahtjev da sačuvaju autonomiju savjesti i otklone primjenu zakona u slučajevima kada se zakon pretvara u instrument nasilja nad čovjekom.

### 5.3. Pravnik “idealista” ili kako sačuvati autonomiju savjesti

Godine 1942. Politeo formulira naziv “pravnik idealista”, što ne bi trebalo shvatiti kao slučajnost, dapače trebalo bi ga shvatiti vrlo doslovno i u smislu razrješenja granice između dužnosti i prava, između moralne savjesti i lojalnosti poretku vlastite države. Godine 1942. Politeo se vraća 60-ak godina unatrag, Blažu Lorkoviću (1839.–1892.), profesoru upravne i ustavne nauke na Pravoslovnome i državoslovnome fakultetu u Zagrebu, kako bi ga stilizirao kao “pravnika idealistu”. Politeo se okreće Lorkoviću i pokušava pokazati da moralna autonomija nije iluzija, nego da pravnici djelujući s te pozicije mogu nadjačati različite režime i politike. Opisuje epizodu iz 1884., kada je Lorković kao rektor Sveučilišta odbio nalog Zemaljske vlade za režima bana Khuen-Héderváryja da najstrože kazni pripadnike sveučilišne mladeži koji su 13. srpnja 1884. objavili proglas “Hrvatskom narodu” u kojemu se kritizira servilnost hrvatskih mađarona. Lorković se tada pozvao na autonomiju Sveučilišta te je zbog toga bio suspendiran (22. srpnja 1884.). Politeo nam posredno otkriva da je Lorkovićev koncept prava bio na tragu sociološke teorije prava Rudolfa von Iheringa (1818.–1892.), koji je svrhu prava vidio u očuvanju sigurnosti društvenoga života u cjelini. Politeo se hoće nadovezati i na Lorkovićev koncept rada i kapitala te naglašava da je on “opravdavao samo ono privatno vlasništvo koje se stječe radom”. S Politeovim mišljenjem sukladan je i Lorkovićev uvid da država ima i socijalnu zadaću, pa je dužna “otkloniti one uzroke koji čine da čovjek ne ima rada ni službe”. Nema nikakve dvojbe da je Lorković imao snažan utjecaj na Politea. On je kao njegov interpret tvrdio da pravnici moraju biti usmjereni na probleme svoga vremena, ali i na opće moralne vrijednosti: “Blaž Lorković pokazuje put, kojim treba da pođu hrvatski pravnici: putem stvarno-

koji je ostvario svoju volju u državnoj organizaciji”. I. POLITEO, “Pravna sviest čovječanstva”, *Mjesečnik*, 70/1944., br. 11, 505.-507.

<sup>51</sup> O drugoj generaciji ljudskih prava i sloboda koji imaju adekvatnu normativnu zaštitu govori se nakon donošenja *Opće deklaracije o pravima čovjeka* koju je Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila nakon rata (10. prosinca 1948.), vidi *Ljudska prava. Osnovni međunarodni dokumenti*, ur. Dobriša Skok, Zagreb, 1991.

sti, ali bez napuštanja ideala”, zaključit će Politeo svoj tekst u koji će se umiješati i ustaška cenzura.<sup>52</sup>

Politeo vjeruje da pravno uređena država nikad ne pada s neba, nego je rezultat društvene odgovornosti i sistematskoga rada pravnika. Godine 1943. on predbacuje hrvatskim pravnicima da su zakazali u radu te da se za “slab rad sudstva i uprave” opravdavaju ratom. On naprotiv tvrdi da mnogi od njih nisu svjesni dužnosti koje pred njih postavlja ratna stvarnost, jer pravničko je zvanje mnogo manje “radi sebe”, a “mnogo više i prije radi svrhe, koje pravo uopće ima”. Trenutak je kada pravnici moraju primjenjivati pravo tako da svaki građanin “osjeti neposrednu korist od te primjene” jer u suprotnom ni u pravnim institucijama ni u primjeni prava neće vidjeti “koristan” i “upravo potreban čin”.<sup>53</sup>

Iz svega toga Politeo zaključuje da pravnici moraju težiti stabilnom društvenom poretku kroz opće zakone, načelo slobode pojedinca i rad kao temelj stjecanja bogatstva. Ukratko, oni su odgovorni za duhovni hod čovječanstva. To je jasno formulirao u eseju “Pravo i tehnika” u ožujku 1945., bodreći pravnike da ne podlegnu iskušenju “suvišnosti” u ratu koji je u prvi društveni plan bacio visoku ratnu tehnologiju i tehničare. U Politeovoj predodžbi, tehničar se ovako obraća pravniku: “Teško Vama pravnicima! nastupio je sumrak prava i pravnika (...). Danas govore i odlučuju zrakoplovi, tenkovi, podmornice, topovi i svakovrsno oružje, a to smo sve mi izradili. Sutra u miru imat će riječ traktori, željeznice, brodovi, tvornice i najraznovrsnije oruđe, što sve će opet biti samo naše djelo.” No Politeo tvrdi da u društvenome razvoju tehnika nije mjera čovjeka, ne postoje samo materijalni kriteriji napretka, nego i umni razvoj “čovjeka”, obilježen prije svega vrijednosnim izborom. Duhovni hod čovječanstvo duguje osobito pravnicima, jer oni teže tomu da zakoni “imadu svima i svakome – pod točno određenim uvjetima – osigurati život, slobodu i imetak zaslužen poštenim radom zaštititi svakoga od bilo čije samovolje spriječiti da čovjek bude čovjeku vuk, a učiniti da čovjek bude čovjeku uistinu čovjek”. Iz Politeove vremenske perspektive, godine 1945. nastupa vrijeme prava i pravnika.<sup>54</sup>

<sup>52</sup> Zbog iznimnog ugleda u znanstvenim krugovima vlada je povukla odluku o Lorkovićevoj suspenziji, pa se on u rujnu 1884. vratio na fakultet. Politeo pokušava reafirmirati Lorkovića 1942. i zbog njegova socijalnoga nauka. Uvažavajući Lorkovićeve teorijsko-gospodarske doprinose, osobito djelo *Počela političke ekonomije ili nauke općeg gospodarstva* (1889.), Politeo naglašava da je bio kritičan prema “socijalizmu” i “komunizmu” jer potiču društvene konflikte. Politeo naglašava i Lorkovićeve doprinose jasnoj definiciji socijalno-ekonomskih prava, osobito “prava na rad” koje država ima osigurati građanima. Ivo POLITEO, “Prvi hrvatski ekonomist bio je ujedno i idealist”, *Mjesečnik*, 68/1942., br. 9-12, 393.-397.

<sup>53</sup> I. POLITEO, “Svrhovita primjena prava – dužnost pravnika”, *Mjesečnik*, 69/1943., br. 5, 209.-211.

<sup>54</sup> I. POLITEO, “Pravo i tehnika”, *Mjesečnik*, 71/1945., br. 3-4, 65.-66.; vidi također ISTI, “Budućnost pravnika”, *Mjesečnik*, 69/1943., br. 12, 569.-570.



## 6. Reakcije ustaških intelektualaca na Politea

Politeovi tekstovi u *Mjesečniku*, osobito njegove opservacije o poretku NDH, dodatno su uzburkali ustaške krugove. U srpnju 1942. Aleksandar Seitz, državni savezničar staleških i drugih postrojbi,<sup>55</sup> u tjedniku *Spremnost* počinje svojevrsnu propagandu protiv Politea s tezom da njegov koncept države krije političku filozofiju liberalizma čije je doba očito prošlo. Politeov urednički komentar u *Mjesečniku* pod naslovom “Društveno uređenje u NDH”, u kojemu pod lupu analize stavlja “stari” i “novi” socijalizam, Seitz smatra potpuno neprimjerenim suvremenom trenutku. Osobito mu smeta Politeov zaključak da “stari” socijalizam (sovjetski komunizam) i “novi” socijalizam (talijanski fašizam i njemački nacionalsocijalizam) imaju identičan stav prema “klasnoj (razrednoj) borbi, tek što prvi hoće ovu ukloniti ukinućem samih klasa, a drugi ublažavanjem i usklađivanjem njihovih probitaka i opreka”. Nadalje, Politeo tvrdi da među njima nema bitnih razlika ni što se tiče “odnosa prema kapitalizmu i gledanja na buduće gospodarsko i društveno ustrojstvo” jer je nacionalsocijalizam/fašizam afirmativan prema krupnom kapitalu. Stoga je jedina originalnost nacionalsocijalizma kobno spajanje socijalizma i “elementa nacionalne i rasne naravi”. Prema Politeu, i “novi” i “stari” socijalizam skovani su da zadovolje interese kolektivnoga naroda. On međutim smatra da javna vlast mora zadovoljiti i potrebe zajednice i potrebe pojedinca. Emancipacijski potencijal socijalizma Politeo vidi upravo u zaštiti “nosioca rada”, tj. “čovjeka i njegovog što boljeg i ljepšeg života”.<sup>56</sup>

Za Seitzu kao stručnjaka za socijalni ustroj NDH Politeov tekst bio je prepun “liberalnog” intelektualiziranja. Seitz u Politeu vidi glasnogovornika one generacije hrvatskih intelektualaca “koji su nekad u svojoj mladosti proučili sve moguće teorije i danas u sve sumnjaju jer tako od njih traži duh liberalnog

<sup>55</sup> Seitz je osmislio rješenja novoga socijalnog ustroja NDH te skovao pojam “hrvatski socijalizam”, uvjeren da socijalizam nije klasna borba, nego mora biti suradnja staleža i narodne zajednice pod autoritetom države. Seitzov izraz “hrvatski socijalizam” gorljiv je pokušaj da se taj projekt prikaže kao proizvod “ustaške revolucije” koja mijenja društvo iznutra, odbacivanjem liberalno-demokratskoga sustava. Seitz je nadalje tvrdio da je NDH negacija dotrajalog političkog oblika, tj. “formalne demokracije i parlamentarizma”, te da je “težište odnosa narod – država pomaknuto na stranu države”, tj. “izvršne vlasti”, koja je i u NDH “veoma pojačana”. Po njegovu mišljenju, nacionalizam odbacuje liberalno-demokratski poredak jer je u njemu “narod bio mehanički predstavljen putem raznobojnih stranaka” te pronalazi “prirodno rješenje u obliku sveobuhvatnog narodnog pokreta, koji je organski zasnovan”. Usp. Aleksandar SEITZ, *Put do hrvatskog socijalizma. Govori i članci državnog savezničara*, Zagreb, 1943., 17.-18. Slično razmišlja i Franjo NEVISTIĆ, “Društveni i gospodarski obrisi novog doba”, *Spremnost*, 28. VI. 1942. On tvrdi da socijalizam novoga doba iznad svega uključuje načelo da “država mora postati odjek i utjelovljenje cjeline”. Ipak, on ocjenjuje da je socijalizam XIX. stoljeća “mnogo pridonio sazrijevanju duhovnog stanja kao bitnog i nenadoknadivog preduvjeta gospodarskog poretka, koji danas stoji makar i uz zaglušujuću grmljavinu topova”.

<sup>56</sup> I. POLITEO, “Društveno uređenje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, *Mjesečnik*, 68/1942., br. 6, 225.-230.

vremena, kojega je značajka prividna širokogrudnost prema svim sustavima, a to je u stvari vrludanje i odbijanje zauzimanja određenih stanovišta”. Ono što Seitz najviše zamjera Politeu jest to što “istom mjerom odmjerava i suvremene nacionalističke autoritativne vladavine i boljševizam, a sve pod krinkom tobožnje širokogrudnosti i tolerancije”. Ukratko, Seitz zaključuje da analitičari poput Politea “nove institute” pokušavaju ugurati u “sheme starog pravnog poretka” i tako ih lišava “njihova duha i njihove vrijednosti”. Seitz prilično dramatično postavlja pitanje može li se i nakon godinu dana postojanja “ustaške države” u *Mjesečniku* napisati da je “nacionalistički poredak blizak boljševičkome”, tj. da su “boljševici protiv kojih se bori ujedinjena Europa, a u kojoj borbi sudjeluje najbolje hrvatska i ustaška krv – idealisti”. Očito je da Seitz gubi strpljenje za “dobronamjerne intelektualce” koji su “pod utjecajem kojekakvih struja i previše lutali”. Stoga zaključuje da takvu “razkoš, da se podržava zbrka i u pogledu temeljnih načela na kojima se izgrađuje Hrvatske” ustaški pokret ne može dopustiti. To bi značilo “ugrožavati krvlju i žrtvama stečenu državnost i nezavisnost”, rezolutan je Seitz.<sup>57</sup>

Politeo se nije želio upustiti u polemiku sa Seitzom, ali nije ni ustuknuo, pa je konstatirao da se kao urednik *Mjesečnika* koristi svojim pravom da kao pojedinaac slobodno izražava misli u pisanim medijima.<sup>58</sup>

## 7. Politeo u realnoj domeni pravosuđa NDH

Politeova povezanost sa zbiljom NDH došla je do punog izražaja u domeni kaznenoga pravosuđa. Početkom 1942. Odvjetnička komora imenovala je Politea braniteljem po službenoj dužnosti okrivljenika pred prijekim sudom u Zagrebu. Ta uloga daje mu mogućnost da u praksi pruži maksimalnu pravnu pomoć građanima izloženim arbitrarnom lišavanju slobode, zatvaranju i najtežim sudskim kaznama. Štoviše, u toj je domeni Politeo jedini zagrebački odvjjetnik koji je primjereno pokušao upozoriti da prijekim sudovima “hrvatska država” samu sebe razara.

Ustaška je vlast dovela do krajnosti zaštitu javnoga poretka, što se može dobro objasniti kroz kazneno zakonodavstvo. U NDH nije donesen novi kazneni zakonik, nego je kroz “sporedno zakonodavstvo” znatno izmijenjen Krivični za-

<sup>57</sup> A. SEITZ, “Za bistrenje pojmova. Osvrt na članke i izjave iz kojih izbijaju utjecaji liberalističkih, marksističkih i drugih ne ustaških shvaćanja”, *Spremnost*, br. 19, 5. VII. 1942.

<sup>58</sup> Politeov tekst u *Mjesečniku* bio je nepotpisani urednički komentar, pa se u odgovoru Seitzu jasno deklarirao kao autor: “Osjećam se ponukanim izjaviti da sam uvodnik napisao ja i da prema tome on ne predstavlja službeno gledište ni Društva ni njegova odbora (...) U *Mjesečniku* slobodno je svakome pravniku iznijeti svoje obrazloženo mišljenje, ukoliko pisanje odgovara uvjetima koji se traže za stručni pravnički list. Članak nisam potpisao, jer se držim običaja da urednici u pravilu ne potpisuju svoje sastavke, i to tim više što već kao urednici odgovaraju za svaki nepotpisani sastavak, ma i ne potjecao od njih.” *Mjesečnik*, 68/1942., br. 7-8, 391.

konik Kraljevine Jugoslavije (od 27. siječnja 1929.), i to u onome dijelu koji je regulirao kaznena djela protiv države te kaznena djela protiv života i tijela.<sup>59</sup>

Najvažnija materija kaznenoga sustava NDH nalazi se u nekoliko zakonskih odredbi koje su omogućile jaku diskreciju sudova, koja je posljedično radala suspenziju prava pojedinaca, uključujući arbitrarno lišavanje slobode, interniranje, zatvaranje i ubijanje građana.<sup>60</sup>

Kazneno pravosuđe praktički je prebačeno s redovnih<sup>61</sup> na izvanredne sudove koji su uvedeni *Zakonskom odredbom o prijekim sudovima* od 17. svibnja 1941. godine. Njihova je nadležnost određena za taksativno nabrojena djela iz Krivičnog zakonika (nasilje u gomili, ubojstvo i kvalificirano ubojstvo, paljevina svoje i tuđe imovine, uporaba eksplozivnih naprava, uzrokovanje opasnosti i smrti kakvom opće opasnom radnjom, ugrožavanje željezničkoga, brodskoga ili zračnoga prometa, dovođenje u opasnost više ljudi u prometu, sabotaze na vodovodima, plinskim i električnim instalacijama, razbojništvo, razbojnička krađa i razbojništvo kvalificirano smrću). Između redovnih i specijalnih sudova postojale su značajne proceduralne i institucionalne razlike koje su išle na

<sup>59</sup> Za najnoviju analizu promjena koje je pretrpjelo kazneno zakonodavstvo u NDH vidi iznimno temeljitu studiju Nikoline SRPAK, "Kazneno pravo u doba Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.)", *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13/2006., br. 2, 1117.-1144. Za prijeko sudove u NDH odavno se udomaćio pojam terorizma što ga provodi država, vidi Leopold KOBASA, "O organizaciji ustaškog aparata vlasti za provođenje terora u tzv. NDH", *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb, 1971., 223.-251.

<sup>60</sup> "Zakonska odredba za obranu naroda i države", *Narodne novine*, 17. IV. 1941., sastojala se od samo pet članaka te je vrlo široko definirala zločin veleizdaje: "Tko bilo na koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili na bilo koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti, pa makar djelo i ostalo samo u pokušaju čini se krivcem zločina veleizdaje." Za suđenje djela ministar pravosuđa po potrebi postavlja izvanredne narodne sudove koji imaju suditi po hitnom postupku. "Zakonska odredba o postupku kod komunističkih napadaja kad se počinitelj ne pronade", *Narodne novine*, 2. X. 1941., uvela je princip kolektivnoga kažnjavanja. Kolektivno kažnjavanje zbog djela što su ih počinili pojedinci protivilo se ratnom pravu, preciznije odlukama 2. haške mirovne konferencije održane od 15. travnja do 18. listopada 1907. godine. Konvenciju su prihvatile 44 države. Usp. Vladimir IBLER, *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Zagreb, 1987., 96.-98. Potkraj studenoga 1941. donesena je "Zakonska odredba o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore", *Narodne novine*, 26. XI. 1941. O primjeni odredbe vidi Mario KEVO, "Lišavanje slobode i prisilni rad u zakonodavstvu Nezavisne Države Hrvatske", u: *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945., 1945.-1951.*, ur. Vladimir Geiger, Martina Grahek Ravančić, Marica Karakaš Obradov, Zagreb, 2010., 9.-39.

<sup>61</sup> Redovno pravosuđe u NDH obuhvaćalo je Vrhovni sud (Stol sedmorice) u Zagrebu, Banski stol (Zagreb, Sarajevo), 19 župskih sudbenih stolova i 160 kotarskih sudova. Usp. *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*, ur. R. Landikušić, Zagreb, 1942., 75.-89. Vojni sudovi u NDH ustrojani su zakonskim odredbama od 27. lipnja i 27. rujna 1941. godine. Sredinom travnja 1943. vojno je sudstvo uređeno novom zakonskom odredbom kojom se osnivaju jedinstveni vojni sudovi, Zemaljski ratni sud, Ratni sud i Prijeki ratni sud. Za sva kaznena djela za koja su bili nadležni vojni sudovi određena je smrtna kazna. HDA-493: Sudovi oružanih snaga NDH 1942-1945. Usp. Sumarni inventar ovog fonda kojeg je izradio Milan POJIĆ.

štetu okrivljenika. Postupak pred prijekim sudovima (usmen i javan) imao se provesti ako je moguće bez prekidanja, a prijeki sudovi nisu imali mogućnost izricanja vremenskih kazni: ako je optuženik proglašen krivim, sud je mogao izreći samo smrtnu kaznu. Presuda je odmah postajala pravomoćna i izvršna, nije bila dopuštena uporaba pravnih lijekova, a kazna smrti imala se izvršiti strijeljanjem nakon tri sata od proglašenja presude.<sup>62</sup>

*Zakonska odredba o pokretnom prijekom sudu* od 24. lipnja 1941. davala je pravo ministru pravosuđa i bogoštovlja da odredi mjesnu nadležnost pokretnoga prijekog suda na čitavom području NDH.<sup>63</sup>

Primaknut ćemo se Politeovu odgovoru na pitanje zašto su prijeki sudovi nespojivi sa stabilnom državom.

### 7.1. Bez javne sigurnosti nema egzistencije “hrvatske države”

Politeo je najprije odbio prihvatiti imenovanje braniteljem po službenoj dužnosti, držeći da Komora proceduralno krši zakonsku odredbu koja je bila na snazi, prema kojoj branitelja može imenovati isključivo sud. Politeo se tada glasno pitao: “Kakav bi ja bio Hrvat, kakav hrvatski odvjetnik, kad se ne bih protivio zakonskim sredstvima takvoj praksi ne samo zato što je protuzakonita, nego još više zato što ona izvrgava ruglu hrvatsko pravosuđe i sudovanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj onim prigovorima, kojima je sasvim opravdano po nama Hrvatima bilo izvrgnuto sudovanje u bivšoj Jugoslaviji, napose u Beogradu?”<sup>64</sup>

<sup>62</sup> “Zakonska odredba o prijekim sudovima”, *Narodne novine*, 20. V. 1941. Zakonskim odredbama (u lipnju i srpnju 1941.) proširena je nadležnost prijekoga suda na nekoliko novih djela (širenje glasina o progону pučanstva, stvaranje uvjerenja kod drugih da se neki dio NDH odcijepio od cjeline, izvrgavanje ruglu državnih institucija, držanje letaka koji sadržajem vrše komunističku promidžbu). “Zakonska odredba o promjenama Kaznenog zakonika (od 27. siječnja 1929)”, *Narodne novine*, 5. V. 1941., zaoštrila je represiju jer je u čl. 3. predviđena apsolutna smrtna kazna za svakoga tko liši ili pokuša lišiti života Poglavnika ili osobu koja ga zamjenjuje dok obnašaju tu dužnost. Djelo je bilo dovršeno već samim pokušajem, s tim da su pripremne radnje bile široko i neprecizno formulirane, što je otvaralo vrata arbitrarnosti. Neprijavlivanje pripreme djela kvalificirano je kao kazneno djelo protiv opstanka države. Mrežu prijekih sudova u NDH sačinjavali su stalni i pokretni sudovi, izvanredni narodni sudovi, veliki izvanredni narodni sudovi, domobranski prijeki sud i ustaški stegovni sud. Tijekom prve dvije ratne godine u NDH djelovalo 10 izvanrednih narodnih sudova, 10 prijekih sudova, 12 pokretnih prijekih sudova i dva velika izvanredna narodna suda (u Zagrebu i Sarajevu). Usp. L. KOBSA, *n. dj.*, 235.

<sup>63</sup> “Zakonska odredba o pokretnom prijekom sudu”, *Narodne novine*, 24. VI. 1941. Prema “Zakonskoj odredbi o pokretnom prijekom sudu”, *Narodne novine*, 19. VII. 1941., ministar pravosuđa mogao je pravomoćne odluke izvanrednog narodnog suda, prijekog i pokretnog prijekog suda uputiti na ponovnu raspravu pred Veliki izvanredni narodni sud. Prvi pokretni prijeki sud osnovan je u Zagrebu 24. lipnja 1941. godine. Pokretni prijeki sudovi sudili su u tročlanome vijeću, jedan je sudac morao biti profesionalac, a dvojica su bila laici.

<sup>64</sup> HDA-416: OPIP, Ivo Politeo Odvjetničkoj komori u Zagrebu 16. ožujka 1942.

Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja odgovorilo je Politeu da se *ad hoc* imenovanje branitelja od strane Komore “ne protivi zakonu (nije contra legem)”. Politeo je protiv rješenja Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja podigao upravnu tužbu u kojoj je inzistirao da su “povrijeđeni kako moje pravo tako i moj na zakonu utemeljeni neposredni osobni probitak”. O kakvu se osobnom probitku radi? Radi se o autonomiji, onakvoj kakvu zakon propisuje za odvjetnike: “Moje je pravo da branim samo pod uvjetima, koje zakon nalaže i dopušta; moj je osobni probitak da me se ne sili da branim i onda kad takvih zakonskih uvjeta nema; moje je pravo i moj osobni probitak, da se moj eventualni izostanak sa neprijeporne zakonske dužnosti ispriča, kad dokažem opravdane razloge izostanka.”<sup>65</sup> Na kraju je ipak prihvatio imenovanje.

Sada valja naznačiti glavne argumente Politeove tvrdnje da su prijeki sudovi velika prepreka konsolidaciji javnoga poretka NDH. Ponajprije je tvrdio da su prijeki sudovi u zaštiti javnoga poretka samo uvjetno djelotvorni, zatim da prijeki sudovi ruše temeljno pravo na pošteno suđenje kao i načelo nepristranog suđenja te naposljetku da su branitelji onemogućeni da zaštite okrivljenika od negativnih posljedica izvanrednoga sudstva. Takav je manje-više sadržaj podneska kojim se Politeo 16. ožujka 1942. obraća Predsjedništvu Sudbenoga stola. On traži da se pokrene sudbeni nadzor nad prijekim sudovima zbog kršenja Zakona o sudskom krivičnom postupku (ZKP) koji je donesen 16. veljače 1929. godine. Pritom uzima u obzir čitav spektar proceduralnih grešaka:

*Odvjetnici* pred prijekim sudovima u poziciji su da prihvate obranu “općenito i neodređeno” a da prethodno nisu upoznati ni s imenom okrivljenika ni sa sadržajem optužnice. Politeo tvrdi da “bez tih konkretnih podataka nijedan branitelj nije kadar ispuniti dužnost, koju mu nalaže Zakon o odvjetnicima, da naime brani savjesno, pošteno, revnosno i vjerno”. Stoga ga koncepcija obrane pred prijekim sudovima “spriječava da udovolji zakonskoj dužnosti i sili me da branim bez pripreme i da s tom nepripremnosti skrivim eventualno i osudu, možda i smrtnu, nevinog okrivljenika. Koliko ima slučajeva da je baš branitelj, koji se je i jer se je pripravio, spasio optuženika od kazne uopće ili bar od smrtno kazne! Nema tako vrsnoga branitelja, koji bi mogao jamčiti da će jednako dobro braniti bez pripreme, kao i da se pripremio. Baš najvrsniji branitelji iskusiše, da nikad nije dovoljno pripremiti se i koliki oni unatoč najsavjesnijoj pripremi tek poslije rasprave i osude dođu na koju dobru misao, koja bi, da je bila iskorištena, pomogla već osuđenome optuženiku!”

*Branitelju* pred prijekim sudovima oduzima se zakonsko pravo da “razmatra spise izviđaja, istrage i sve priloge” kao uvid u “istrazi pribavljene predmete, koji služe kao dokaz”. Branitelju se zabranjuje da “razmatra zapisnik o saslušanju okrivljenikovom, vještačko mišljenje, kao i sve druge zapisnike i spise koji se odnose na radnje, kod kojih je branitelju dopušteno da prisustvuje”. Okrivljeniku se u istrazi i istražnome zatvoru zabranjuje da komunicira sa svojim braniteljem pismeno i usmeno. Branitelj okrivljenika pred prijekim sudovima tek na samoj raspravi “sazna ime okrivljenika i djelo, zbog kojega se okrivljuje”.

<sup>65</sup> *Isto.*

*Brzina postupanja* pred prijekim sudovima negativno utječe na pripremu odvjetnika, a upravo je odvjetnik jamac da “brzina rasprave” neće utjecati na “površnost”. On je tu da “po mogućnosti ukloni pogibelj, koju donša brzina vođenja rasprave”. Pogotovo to vrijedi “za prijeki sud, gdje su od tri člana vijeća dvojica laici, i to obično mladi, ne mnogo iskusni ljudi, i gdje postoji samo jedna jedina apsolutna kazna: smrtna!”. Stoga upravo javni razlozi, javni probitak, traže da branitelju bude omogućena potrebna temeljita priprema, jer samo ova može osigurati pravednu osudu. Ovoj svrsi ima se podrediti čitav postupak, pa i njegov tempo.

Politeo tvrdi da *samo pravedna osuda* može djelovati preventivno i jačati “kod javnosti potreban osjećaj pravne sigurnosti, pouzdanje i ljubav prema državi, koja donša takve pravedne osude. Prenaglo, dakle površno sudovanje, gdje nema mogućnosti potrebne obrane, kad i nebi bilo – što nije – bez rizika kobnih pogrješaka, sigurno će izazvati kod javnosti sumnju da su takve pogrješke počinjene, da su nevini stradali izgubivši svoje živote”.

Naposlijetku, Odvjetnička komora ne ispričava izostanak branitelja ni u slučajevima kada je opravdan, pa se tako nastavlja “nad svaku silu pa čak i nad smrt i nad Boga”.

Zbog svega toga Politeo apelira na Sudbeni stol da odvjetnicima u NDH “omogući vršenje braniteljske dužnosti ozbiljno, savjesno, pošteno i po zakonu”. To im pravo ne smije biti oduzeto pred prijekim sudovima: “Ni pojava prijekih sudova nije nikakav razlog da bi se od zakonskog načina odstupilo obaviješten kako bi se ozbiljno pripravili za obranu, od koje eventualno ovisi i život čovjeka.” No ono što je još važnije jest da Politeo 1942. iščitava prijekne sudove kao sudove koji su “izvrgli ruglu ustanovu obrane i suda”. On postavlja pitanje: “Ne izvrgava li se time pogibelji život nevina i vrijedna čovjeka? Ako se to zaniječe, onda je uopće suvišna čitava institucija odvjetništva, braniteljstva pa čak i suda. Ako je suvišna, neka se ukine zakonom, ali dok ju zakon predviđa, dotle neka se vrši onako kako si ju zakon i zamišlja, a ne onako kako bi ju mogli iznakaziti sasvim protuzakoniti pozivi Odvjetničke komore. Zato ovaj moj podnesak ide za obranom zakona, koji sam kao odvjetnik upravo dužan u pojačanoj mjeri braniti, a znajući i poštujući svrhu suda, ne usuđujem se ni posumnjati da me ovaj Sudbeni stol u tom mome nastojanju ne bi podupro, tim više što je provedba zakona u ovome slučaju baš ovisna o sudu.” U svjetlu tih primjedbi Politeo je u ožujku 1942. izveo zaključak da ustaška vlast nezakonito zadire u rad pravosuđa te da sudovi arbitrarno tumače zakone: “Kuda bi došli kad bi se tumačio zakon, kako ga tumači pobijana rješidba! Onda bi nastala najveća zbrka u kompetencijama i nijedna vlast ne bi bila sigurna za svoju nadležnost, da stotinu drugih neće u nju zadirati (...) kako bi to izgledalo, kad bi si vlasti međusobno posuđivale i izmijenjivale svoje nadležnosti. Pogotovu to ne mogu onakve vlasti, koje ne stoje međusobno u nikakvome odnosu nadređenosti odnosno podređenosti kao što je to sa sudovima i Odvjetničkom komorom.” Politeo je izrijekom kazao da su specijalni sudovi u NDH po ljudstvu i kvaliteti rada mnogi lošiji nego što je bio jugoslavenski Državni sud za zaštitu države u jugoslavenskoj državi: “Ja sam više puta branio pred Državnim



sudom za zaštitu države u Beogradu, koji je po svojoj naravi odgovarao današnjemu prijekom sudu kod nas. Mi branitelji bili smo tamo skućeni u obrani, ali ne toliko da ne bi smjeli razgovarati s okrivljenicima nakon dovršene istrage a prije rasprave ni tako da nebi smjeli čitati spis suda. Ovo dvoje bilo nam je ipak, makar pod nadzorom, omogućeno. Kraj svega toga mi smo se branitelji i protiv takvog skućenja bunili, a naši branjenici, hrvatski politički kažnjenici, smatrali su to pravdom, kojeg je mišljenja bila i čitava hrvatska javnost osuđujući zbog toga tadanji režim i sudovanje bivše Jugoslavije.” Politeo stoga zaključuje da je aktivnost odvjetnika pred prijekim sudovima “daleko više skućenija”, gotovo da “gubi značaj prave obrane i izvrgava se u puku formalnost”<sup>66</sup>

Politeo je itekako bio svjestan da prijeki sudovi, tražeći oslonac u političkoj volji, zanemaruju presumpciju nevinosti, individualizaciju kazne i mogućnost ulaganja pravnih lijekova, pa sve to pokušava prevladati kroz instituciju *revizije postupka* pred prijekim sudovima. U članku “Ponavljanje postupka pred prijekim sudom”, koji je priredio za *Mjesečnik*, Politeo tvrdi da je prema propisima ZKP-a od 16. veljače 1929. koji su na snazi moguće suditi u drugome stupnju pred prijekim sudovima. On u prvome redu ima u vidu da se okrivljenicima pred prijekim sudovima omogućiti pravičniji sudski postupak ili “moralna rehabilitacija osuđenika ili makar i same njegove uspomene”. Pored te potrebe da se povrati dostojanstvo smrću ušutkanim sudskim žrtvama, Politeo također tvrdi da su ugled države i ugled sudstva jak argument za dopuštenost ponavljanja postupaka pred prijekim sudovima. Tvrdi da autoritet države počiva upravo na “integralnim, pravednim i zakonitim” odlukama pravosuđa. Stoga sudska odluka, bila ona oslobađajuća ili osuđujuća, ponajprije mora biti pravedna i zakonita: “U pogledu ovog zahtjeva nema razlike između redovitog kaznenog i prijekog suda. Oba suda organi su jedne te iste države i oba suda jednako su dužna pravednošću i zakonitošću svojih osuda čuvati autoritet svoj i države.” Stoga zakonodavac ne smije ostaviti “osude prijekog suda i bez još jedinog preostalog drugog jamstva, bez ponavljanja postupka”<sup>67</sup>

## 7.2. Zaštititi pravosuđe od neuračunljivog djelovanja političke sile

Politeova predstavka Odvjetničkoj komori od 20. lipnja 1944. dragocjen je dokument sa stajališta devijantnog pravosuđa NDH, osobito nevidene lakoće s kojom prijeki sudovi izriču smrtne kazne. Uvjeren da se zajednica ne može objediniti silom, Politeo mjerodavnim institucijama postavlja pitanje zašto prijeki sudovi u NDH već treću godinu rade punom parom premda “po svojoj prirodi imaju biti kratkotrajni”. On u tome vidi deformaciju javnoga poretka te zaključuje da “kraj sveg lošeg glasa što ga je uživala bivša Jugoslavija, takvoga šta u njoj

<sup>66</sup> *Isto.*

<sup>67</sup> HDA-416: OPIP, I. Politeo, “Ponavljanje postupka pred prijekim sudom”, neobjavljen tekst pripremljen za *Mjesečnik*, nastao vjerojatno 1943. godine.

nije bilo moguće, a ja se pitam: zar da bude moguće u hrvatskoj državi, za koju pravi Hrvat mora nastojati da bude čista od svih zala bivše Jugoslavije?”

Politeo diskreditira prijeko sudove jer izazivaju emocionalnu otupjelost sudaca, oni gube osjećaj elementarne pravičnosti i privikavaju se na svakodnevni ritam smrtnih kazni. Politeo ne dvoji da je riječ o gubitku rasudne moći sudaca, koju on pripisuje tiraniji politike, te jasno kaže da prijeki sudovi proizvode juridičko sljepilo koje ne razlikuje krivnju od nevinosti: “Moje je uvjerenje – a to je i znanstveno utvrđeno – da toliko izricanje smrtnih osuda lišava čovjeka osjećaja za samu stvar, da mu suđenje prelazi u mehaničnost i šablonu, a time i prestaje biti suđenje.” Zatim, ne dvoji da suci prijekih sudova zapravo privatiziraju javnu sigurnost u državi. Politeo je otvoreno kritičan prema predsjedniku Pokretnoga prijekog suda u Zagrebu Ivanu Vignjeviću<sup>68</sup> i teško mu pada šutnja zagrebačkih odvjetnika koji ne postavljaju pitanje divljih suđenja i političke samovolje sudaca. On misli da je odvjetnička profesija u strahu pognula glavu pred političkom oligarhijom: “Pa ipak, premda svi u četiri, šest, osam itd. oka prigovaraju dr. Vignjeviću, nitko se ne usudi tražiti izpravak prakse Pokretnog prijekog suda. Šute zato, jer su ustrašeni, jer vlada mišljenje, da je gospodin dr. Vignjević nesvrziv, da je svemoguć, da mu nitko ne može ništa i da bi svaka pritužba mogla za pritužitelja uroditi najštetnijim posljedicama.” Politeo je uvjeren da javni poredak NDH funkcionira na temelju straha, a ta ga spoznaja tjera da progovori glasom osobne savjesti i 1944. uputi Odvjetničkoj komori apel koji završava riječima: “Hrvatska država nije sigurno ovisna o gospodinu doktoru Vignjeviću, ali je ovisna o tome, koliko se mi Hrvati, a napose odvjetnici zalažemo za pobjedu pravde i čovječnosti u njoj. Ovi redci su samo dio mog nastojanja k toj pobjedi, bez obzira na to, neću li zbog toga ja sam biti pobijeden i snositi ono što nisam zaslužio svojim radom na pravnome i javnome području. Odteretio sam svoju savjest, a Odvjetnička komora neka učini ono, što joj nalaže njezina savjest.”<sup>69</sup>

Bio je to gotovo siguran način da se Politeo izloži ustaškoj stigmatizaciji. Njegovi braniteljski nastupi izazvali su povratnu reakciju ustaškoga negodovanja, doživio je fizičke prijetnje, pojedinci su protestno napuštali sudnicu dok je iznosio obranu ili su bilježili njegove riječi kako bi bile dojavljene policiji itd. Konačno je 22. prosinca 1943. Politeo priveden na Zaštitno redarstvo za grad Zagreb zbog braniteljskoga govora u procesu protiv domobranskoga narednika, stanovitog Ljubića, i dvadesetorice pripadnika domobranske samovozne bojne koji su optuženi pred Ratnim sudom Zapovjedništva grada Zagreba za pomaganje partizanskom pokretu otpora. Politeo se u završnoj riječi dotaknuo zlostavljanja optuženika u policijskoj istrazi. U istoj je obrani cinično kazao: “Nedavno smo imali tjedan hrvatske vojske, kada se ovu slavilo kao ponos,

<sup>68</sup> Ivan Vignjević (1907.–1945.), odvjetnik i sudac, predsjednik Pokretnoga prijekog suda 1941.–1945. godine. U lipnju 1945. jugoslavenske su ga vlasti osudile na smrt.

<sup>69</sup> HDA-416: OPIP, Ivo Politeo, odvjetnik u Zagrebu Odvjetničkoj komori u Zagrebu dne 20. lipnja 1944. godine.

diku i obranu hrvatskoga naroda. Optuženici pripadaju toj hrvatskoj vojsci, ali eto iz njihovih smo usta mogli čuti, kako su skoro svi oni bili zlostavljani, vrijeđani i ponižavani. Meni je žao što na razpravi nije bio prisutan gospodin ministar oružanih snaga pa da na vlastite uši čuje, kako se postupalo s tim ponosom, dikom i obranom hrvatskoga naroda. Ali ako i nije bio prisutan, uvjeren sam da će imati prilike čitati zapisnike i da će onda učiniti što je potrebno da se onakvome protuzakonitome postupku stane uobće na kraj.” Zbog te je obrane Politeo bio priveden u Zaštitno redarstvo za grad Zagreb. U uredu ravnatelja redarstva Jose Rukavine pretrpio je neuobičajeno žestoku reakciju: “Vi odvjetnici danas vičete protiv hrvatskog redarstva, a gdje ste bili kad je Jugoslavija i te kako mučila Hrvate?” Politeo je, što se odvjetničke profesije tiče, odgovorio Rukavini: “Ja znam, da je Jugoslavija mučila uhićenike, ponajviše političke i hrvatske, ali ja sam se kroz 12 godina kao predsjednik Odvjetničke komore a i prije toga stalno bunio protiv takvog mučenja i uzimao mučene u zaštitu. Mogu bez pretjerivanja reći da sam u tom prednjačio (...). Sve to besplatno, iako nisam bio ustaša ni pravaš, ali sve to zato, jer sam kao pravnik i čovjek bio i ostao uvijek, bez obzira na režime, protiv nasilja i protuzakonitosti, a za pravdu, čovječnost i zakonitost pa uztrajem i danas na tome, jer neću da Hrvatska bude što je bila i Jugoslavija.” Politeo je ipak dobio neku vrstu zadovoljštine jer se “mogao vratiti slobodno kući” te je stekao dojam da je “prvotna namjera gospodina bojnika Rukavine bila da me liši slobode, ali ga je razgovor sa mnom vjerojatno osvjedočio da ipak nisam tako protuhrvatski i protudržavni tip, kako sam mu možda bio opisan, pa je od svoje namjere odustao”.<sup>70</sup>

### 7.3. Politeova paradigma odvjetništva

Politeov pogled nikad nije bio juridički uzak, svoja razmišljanja izvodio je iz aktualnog života. To se može vidjeti iz njegove teze da je “istina” svrha profesionalnoga odvjetništva. Riječ “istina” u odvjetništvu ima značenje socijalno uvjetovane stvarnosti koju Politeo naziva “prava stvarnost, a ne uljepšana, maskirana, jer to ne bi bila ni stvarnost”. Kao sluge “istine”, odvjetnici su čuvari društvenoga života jer svojom djelatnošću “odražavaju sve ono, što u stvarnosti oko sebe vidimo ili čujemo”, a po tom umijeću “suditi će nas drugi, po tome kriteriju suditi ćemo mi sami sebe”.<sup>71</sup> Premda je te riječi izrekao 1951., Politeo je shodno tomu djelovao 1941.–1945. godine. Njegov politički nerv davao mu je veću moć pravnoga objašnjenja, on uspijeva spoznati složenost stvarne egzistencije ljudi u ratu koji je u Hrvatskoj po mnogim aspektima nosio obilježje građanskoga rata. Ta Politeova sposobnost došla je do punog izražaja i pred prijekim sudovima NDH, na kojima je branio osobe optužene za pomaganje

<sup>70</sup> Isto.

<sup>71</sup> HDA-416: OPIP, I. Politeo, Uloga zagrebačkog kolektiva u borbi za zakonitost, govor na skupštini kolektiva zagrebačkih advokata 14. travnja 1951.

hrvatskom partizanskom pokretu otpora. To se odnosi primjerice na sudski proces protiv Petra Grizelja i grupe od 23 redarstvenika koji su 30. svibnja 1944. osuđeni pred Ratnim sudom Zapovjedništva grada Zagreba za sakupljanje crvene pomoći, širenje i pisanje komunističke literature i sabotaze.<sup>72</sup> Obrana Grizelja, koji je bio smaknut, kudikamo je najhrabriji Politeov odvjetnički nastup tijekom rata. Premda je svoga branjenika preuzeo bez ikakve prethodne pripreme, pa je glavne točke obrane morao na brzinu sklopiti tijekom suđenja, njegov je nastup bio briljantan. Naglasio je da će Grizelj biti osuđen bez valjana pravnog, moralnog, a i vojnog razloga jer partizanski pokret otpora nije neprijatelj broj jedan “hrvatske države”. Štoviše, on je legitiman jer je usmjeren “protiv neprijatelja hrvatskog naroda”, pri čemu misli na “četnike” i Talijane koji su okupirali dio hrvatske obale. Stoga nije čudno što je Politeovo tumačenje postalo izvor kontroverzi u zagrebačkim pravnim krugovima te što je među ustašama shvaćeno kao provokacija. Pale su političke diskreditacije na njegov račun, pa je u tim okolnostima očekivao uhićenje. Politeo je 20. lipnja 1944. izvijestio Odvjetničku komoru da se “osjeća ugrožen” te podsjeća da je prema Zakonu o odvjetnicima Komora dužna “čuvati ugled, čast i prava odvjetničkoga staleža i paziti na to, da odvjetnici vrše svoju dužnost”.<sup>73</sup>

Politeo svjedoči da je u NDH bio u dva navrata arbitrarno uhićen i ubrzo oslobođen.<sup>74</sup> Prema arhivskim vrelima, privela ga je Ustaška nadzorna služba za grad Zagreb i bio je zatočen u zatvoru na Savskoj cesti između 8. i 22. rujna 1942., no u nedostatku dokaza postupak je obustavljen.<sup>75</sup>

Politeo je drugi put pritvoren 14. rujna 1944., u akciji “masovnog pritvaranja” kojom je ustaška vlast pokušavala spriječiti odljev građana u postrojbe Narodnooslobodilačke vojske.<sup>76</sup> Tada je zaključio da se njegovo ime nalazi na

<sup>72</sup> HDA-416: OPIP, I. Politeo, sudski proces protiv “Petra Grizelja i dr.” 30. svibnja 1944.

<sup>73</sup> Sam Politeo napominje da je predsjednik Pokretnoga prijekog suda pri justifikaciji osuđenika u Maksimiru izjavio da će Politeo “govor dobro zapamtiti” te da je zapazio da se među kolegama, pa i među ostalim građanstvom, o njegovu *plaidoyeru* “govori više nego obično a po nekim indicijama mogao sam naslutiti, da se zbog moga *plaidoyera* protiv mene nešto sprema”. HDA-416: OPIP, Ivo Politeo, odvjetnik u Zagrebu Odvjetničkoj komori u Zagrebu dne 20. lipnja 1944. godine.

<sup>74</sup> HDA-416: OPIP, Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, Upitni arak, Zagreb, 14. svibnja 1945.

<sup>75</sup> HDA-416: OPIP, Ustaška nadzorna služba zaštitno redarstvo za grad Zagreb i Veliku župu Prigorje, br. 23223-II-1942. u Zagrebu 8. rujna 1942, dozvola Danici Politeo da može svome suprugu koji se nalazi u zatvoru ovog redarstva svakodnevno donošati hranu i to po jedan obrok, kao jastuk i jedan pokrivač, dozvola vrijedi ukoliko se isti nalazi u zatvoru ovog redarstva na Savskoj cesti 60; Ustaška nadzorna služba, Ured ustaškog redarstva, Zagreb, zatvor, br. 4177/42. od 22. rujna 1942. potvrda da je izlaskom na slobodu Politeo povratio pokrivač vlasništvo zatvora.

<sup>76</sup> Riječ je o proglasu Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (17. kolovoza 1944.) kojim se amnestiraju pripadnici neprijateljske vojske ako napuste postrojbe do 15. siječnja 1945. godine. Proglas je potaknuo veći priljev građana Zagreba u partizane i komešanje među domobranima, pa je policija reagirala vrlo brutalno, gotovo svakodnevnim racijama i vješanjem talaca. Tijekom 1944. u Zagrebu i okolici obješeno je više od 280 talaca. Usp. Narcisa

popisu talaca Glavnoga ravnateljstva za javni mir i sigurnost. Ta je činjenica za njega bila krajnje ponižavajuća, pa je 26. rujna 1944. zatražio institucionalnu zaštitu od predsjednika Komore: “Ako mislite, gospodine predsjedniče, da spada u Vaš djelokrug i moć da zaštitite onoga, kome prieti pogibelji zbog njegove izpravne odvjetničke i pravničke djelatnosti, onda Vas molim da poradite da me se briše iz popisa talaca – a dakako da bi meni a i svim Hrvatima bilo najmilije kad biste pripomogli uobće ukinuti sistem talaca, jer se to protivi pravici, budući da time stradaju nevini za krive.”<sup>77</sup>

I posljednje zapažanje: Politeo je bio oprezan u pogledu karakterizacije vlastitog mišljenja i rada, pa ni 1944. u pismu Odvjetničkoj komori nije zanijskao da se vrlo kratko bavio politikom (1920.–1925.). No i tada je imao na umu opće dobro: “Od godine 1920. do 1925. pripadao sam narodno-socijalističkoj stranci (ne u smislu današnje njemačke nacional/ socijalističke i ona je jedina stranka, kojoj sam u životu pripadao) i kao takav biran kroz rečenih pet godina u gradskome zastupstvu. Međutim i ta moja djelatnost bila je više komunalne naravi (...). Kad je osnovana Nezavisna Država Hrvatska i stupio u krjepost ustaški režim, ja sam nastavio svoju pravničku i odvjetničku djelatnost u jednakome smislu, tj boreći se stalno za zakonitost i pravicu. Ako neki neupućeni smatraju to griehom protiv države ili ustaštva, ja naprotiv ne samo smatram, nego sam uvjeren da je to jedan od najuspješnijih načina s kojim se jačaju hrvatski narod i hrvatska državnost. Ja nisam, doduše, Ustaša, ali i Poglavljenik je više puta naglasio, da se ne mora biti Ustašom a da se radi u korist Hrvatske. Moje je mišljenje da je dužnost nas odvjetnika biti onim stalnim čimbenikom koji podržava kontinuitet zakonitosti i pravde kraj svih promjena režima. Ja nastojim to mišljenje i provodati.”<sup>78</sup> U tome valja potražiti odgovor zašto Politeo nije potpuno otklonio NDH, nego se samo distancirao od režima. Koliko god to zvučalo patetično, Politeo nikad nije imao dvojbu s koje pozicije djelovati – s pozicije rušitelja poretka ili s pozicije tražitelja prava, uvijek je bio onaj tko je tražio da država djeluje u skladu sa zakonom.

### Umjesto zaključka: Domovina je ondje gdje vlada zakon

Što pruža bilanca Politeova rada u NDH 1941.–1945. godine? Iz navedenog je moguće razabrati da se Politeo nije bezuvjetno pokoravao ustaškom režimu, nego se prema njemu postavio kritički i autonomno. Kao pravnik, najprije se usredotočio na problem disbalansa zakonodavne, upravne i pravosudne vlasti u NDH te je tvrdio da je javna sigurnost ugrožena prejakom egzekutivom koja ne

LENGEL-KRIZMAN, “Narodnooslobodilački pokret u Zagrebu 1941.-1945.,” u: *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, 33.-61.

<sup>77</sup> HDA-416: OPIP, Ivo Politeo gospodinu Dru. Milanu Paveliću, predsjedniku Odvjetničke komore u Zagrebu, 26. rujna 1944.

<sup>78</sup> *Isto.*

podliježe zakonskim ograničenjima. Zatim, nije dvojio da prijeki sudovi NDH ruše temeljno pravo građana na pošteno suđenje kao i profesionalno dostojanstvo i etičnost sudačke i odvjetničke struke. Iza Politeove kritike hrvatske države koju ustaški pokret pokušava uskladiti s probicima narodne zajednice stoji njegov konstitucionalizam, vjera u opće zakone i prava pojedinca. Treba kazati i to da je za Politea uvijek bilo bitno djelovati u skladu s vlastitom slobodom i iskupljenjem vlastite savjesti. To ga čini sposobnim za oštromniju i objektivniju analizu NDH, koja, po njegovu mišljenju, nema političko-pravnu kvalitetu jer se ne temelji na legitimaciji ljudskih prava nego na domovinskom patriotizmu. Godine 1943. Politeo će kazati: “Ono što čini domovinu državom jest pravo, koje je narod domovini dao. Tamo gdje nema takvog prava, ne može da bude domovine, i o tome koliko je pravo državu približilo domovini i narodu, ovisi odanost naroda prema državi, ovisi jakost države.”<sup>79</sup>

Politea nadahnjuje logika ljudskoga razvitka koja ide od prava i zakona do kulture i civilizacije. Stoga je njegov pogled na “hrvatsku državu” 1944. povezan s fundamentalnim iskazom da je vladavina prava ono što jedan narod čini kulturnim narodom: “Najveću pak prednost a time i najpouzdaniji dokaz naprednosti ima ono pravno shvaćanje koje je čovječno, koje si je sviestno da postoji radi ljudi, ne samo onih budućnosti nego jednako i sadašnjosti, radi što boljeg i sretnijeg života svakog pojedinca (...). Narod s takvim pravnim shvaćanjem osigurao je sebi mjesto među narodima u čovječanstvu.”<sup>80</sup>

<sup>79</sup> I. POLITEO, “Naša domovina – naša država – naše pravo”, *Mjesečnik*, 69/1943., br. 4, 161.-164.

<sup>80</sup> I. POLITEO, “Vrieme kao čimbenik prava”, *Mjesečnik*, 70/1944., br. 9, 393.-394.



## SUMMARY

### IVO POLITEO: THE HISTORICAL REALITY OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA FROM A LAWYER'S POINT OF VIEW

This article reviews some of the main conceptual frameworks in the legal-political thinking of the prominent Croatian legal scholar Ivo Politeo (Split 1887 – Zagreb 1956) and his experiences during the Second World War, 1941-1945. Politeo's professional career, which began in 1920, was characterized by a strong influence of European constitutionalism, from this point of view he was exposed to criticism in the Independent State of Croatia. Politeo was pushed marginalized by the ruling Ustaša regime. This was to a large extent caused by the split between nationalist and liberal intellectuals and the Ustaša propaganda against liberal teachings which place the state above the nation.

Even though he was removed as the head of the Croatian legal society, Politeo remained a firm presence in the public life of the Independent State of Croatia as the head of the editorial board of the legal professional journal *Mjesečnik*, established back in 1879. Politeo's texts and editorials in *Mjesečnik* were above all tied to the drastic imbalance between public security matters and human rights in the Independent State of Croatia. Politeo was likewise critical of the Ustaša principle of leadership based on the notion that the exercise of power by the head of state contravened legal rights. As such, he believed that the head of state was bound by the responsibility of protecting order, law and security, that is to say, the head of state entered a contractual relationship with the nation. If the head of state does not carry out these responsibilities, that is, fails to maintain law and order, then the head of state loses the claim to that sovereignty that stems from the nation. The fact that the Independent State of Croatia relied entirely on a repressive regulatory framework stimulated in Politeo's thinking the issue of the limit of the state's right to defend itself. He felt that the state had a right to defend itself but that in doing so it could not suspend basic human rights.

Holding the notion that repressive legislation does not strengthen the essence of the state, Politeo was critical of the military (extraordinary) courts in the Independent State of Croatia. He clearly stated to the institutions responsible for carrying out justice in the state that these courts were eroding the basic right to a fair trial and the defense lawyers were limited in their defense of the accused. Politeo was likewise critical of these courts because he felt they numbed the emotions of the judges who presided over them, led these judges to lose their natural sense of justice, and habituated them to handing out death sentences.

According to Politeo, what made a state just was its ability to create a normative framework for the betterment of all citizens. What determines the qu-

ality of a state to Politeo is its ability to advance the general good. Thus in 1943 Politeo was led to the conclusion that the Independent State of Croatia did not have the potential to become a state because “that which makes a homeland a state is rights, rights which the nation bestows to the homeland. Where no such rights exist, there can be no homeland, and the extent to which rights have brought the state closer to the homeland and the nation, determines the loyalty of the nation to the state, determines the strength of the state.”

Because of all of this Politeo’s activities in the Independent State of Croatia led to a negative reaction on the part of the Ustaša regime. On two occasions he was arrested and jailed, first in September 1942, but he was released due to a lack of evidence. When he was jailed a second time in September 1944 his name derogatorily listed among detainees of the General Directorate for Public Peace and Security.

Key words: Ivo Politeo, Independent State of Croatia (NDH), legal profession, constitutionalism, criminal law, military courts, national socialism/fascism